

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier

Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de
Tweede Wereldoorlog in Koksijde
(Oostduinkerke)

Monument

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog,
Koksijde (Oostduinkerke), Albert I-laan zonder nummer –
monument

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/38014/103.1

Hannelore Decoodt

31/08/2020

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	4
1.2.1.	De omgeving	4
1.2.2.	Een <i>Widerstandsnest</i> langs de <i>Atlantikwall</i>	5
1.2.3.	Het beschikbare bronnenmateriaal	6
1.2.4.	Een geografische blik op de inrichting van het weerstandsnest.....	8
1.2.5.	De verdedigingswerken van het <i>WN Waldersee</i>	9
1.2.6.	<i>WN Waldersee</i> tijdens de bevrijding in 1944.	19
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.....	20
1.3.1.	Bunker type 612 (nummer 1)	20
1.3.2.	Bunker type 502 (nummer 3)	21
1.3.3.	Mitrailleurposten van het type <i>VF 3</i> (nummers 5, 6, 54).....	21
1.3.4.	Mitrailleurpost (nummer 7).....	21
1.3.5.	<i>Tobruks</i> (nummers 8, 9, 10, 11, 12 en 13).....	21
1.3.6.	<i>Ringstand</i> voor een tankkoepel (nummer 16).	22
1.3.7.	Manschappenbunker <i>VF 2a</i> (nummer 17)	22
1.3.8.	Betonnen remise met pad tussen betonnen muren en betonnen loopgraaf (nummers 45, 51, 53)	23
1.3.9.	Geprefabriceerde betonnen stenen voor een <i>Deckungsloch</i> (nummer 56). ..	23
1.3.10.	Symmetrisch opgebouwde constructie (nummer 59)	24
1.3.11.	Open bedding voor <i>5cm KwK</i> met aanpalende bakstenen post (nummer 25) ..	24
1.3.12.	Bakstenen loopgraven (nummers 48, 49, 50, 55, 57, 58, 60, 65 en 66). ..	24
1.3.13.	Andere bakstenen constructies (nummers 44, 46 & 52)	25
1.3.14.	Wachtpostje (nummer 38)	25
1.3.15.	Ondergrondse stellingen, bunkers en andere structuren	25
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	29
2.	Evaluerend gedeelte	29
2.1.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	29
2.1.1.	Historische waarde	29
2.1.2.	Archeologische waarde	32
2.1.3.	Architecturale waarde	32
2.2.	Motivering van het type bescherming	33
2.3.	Motivering van de afbakening van de bescherming	33
2.4.	Juridische toestand	34
2.4.1.	Onroerend Erfgoed:	34
2.4.2.	Omgeving:	34
2.4.3.	Natuur en Bos:	34
3.	Beheersvisie	37
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	37
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	39
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed.....	39
4.	Bronnen	40
5.	Overzicht Gehanteerde begrippen & afkortingen	42
6.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	43
6.1.	Omgevingsplan	43
6.2.	Fotobijlage	43
6.3.	Documentatie	43
6.4.	Criterionota	43

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

Dit dossier betreft een ad hoc dossier, dat kadert binnen het thema "Erfgoed van de Tweede Wereldoorlog."

Hoewel als beschermingswaardig geselecteerd door de Werkgroep Moderne Fortificatie van de Simon Stevinstichting werd *WN Waldersee* destijds niet geselecteerd in het thematisch beschermingspakket *Atlantikwall* (ministerieel besluit 26 februari 2007) omwille van bezwaren. Op 22 december 2017 diende de gemeente Koksijde een nieuwe beschermingsaanvraag in. Nadat kon worden vastgesteld dat de site nog steeds van algemeen belang is omwille van de erfgoedwaarden en dat de destijds geformuleerde bezwaren het behoud van de oorlogsrelicten op de site niet in de weg hoeven te staan, is beslist om een nieuwe beschermingsprocedure voor deze site op te starten.

1.1. Situering

Dit beschermingsdossier omvat een Duits weerstandsnest uit de Tweede Wereldoorlog, met een uitgebreid gamma aan militaire infrastructuur zoals een geschutkazemat, loopgraven, bunkers en mitrailleurposten, open beddingen en accommodatie voor de manschappen. Deze relicten situeren zich zowel bovengronds als ondergronds. De site, ongeveer 520 m breed, is gelegen in de Zeebermduinen, op grondgebied Oostduinkerke, ten westen van Groenendijk-Bad. De site situeert zich tussen het strand en de Albert I-laan (Koninklijke Baan), net ten westen van het Koningin Elisabeth Instituut.

1.2. Historisch overzicht

1.2.1. De omgeving

Tijdens de Eerste Wereldoorlog lagen de Zeebermduinen in geallieerd gebied. Uit luchtfoto's en militaire stafkaarten blijkt dat de geallieerden deze duinen versterkten (1). Volgens een Belgische kaart van 20 januari 1918 liep er een overdekte loopgraaf parallel met de duinvoet en was de *Ouvrage de la laiterie* uitgebouwd waar later het Koningin Elisabeth Instituut zou opgetrokken worden. De duinvoet zelf was met prikkeldraadversperring afgezet, terwijl er nog andere loopgraven en bunkers worden weergegeven. Op de luchtfoto's van 10 augustus 1917 zijn er ook barakken of andere rechthoekige structuren te zien, die ingeplant waren aan de voet van de duinhellingen. Volgens een Duitse kaart van mei 1918 was er op dat moment artillerie gepositioneerd van middelmatig (tussen 9 en 15 cm) en zwaar (tussen 16 tot 23 cm) kaliber. Er zijn geen indicaties dat er structuren uit de Eerste Wereldoorlog werden hergebruikt tijdens de Tweede Wereldoorlog. Wellicht werden de verdedigingswerken in de periode tussen beide wereldoorlogen opgeruimd.

Het huidige Koningin Elisabeth Instituut, net ten oosten van het weerstandsnest *Waldersee*, was door het *Nationaal Werk ter Bestrijding der Tuberculose* opgericht als een sanatorium voor de behandeling van beendertuberculose (2). Op luchtfoto's uit de Tweede Wereldoorlog, zoals de luchtfoto van 25 maart 1944, lijkt de bouw van de westervleugel nog niet volledig voltooid. De Duitsers maakten tijdens de oorlog wel gebruik van het gebouw. Een deel van de inrichting werd tijdens deze bezetting ontmanteld. Pas in 1957 kon het Koningin Elisabeth Instituut effectief in gebruik genomen worden.

¹ Koninklijk Legermuseum Brussel, Fonds militaire luchtfoto's WOI, Britse luchtfoto's 10/8/1917; Fonds militaire stafkaarten, Belgische militaire stafkaart *Oost-Dunkerke (Plan Directeur – Canevas de tir)*, 20/1/1918; Archief Raversyde, Fonds militaire stafkaarten, Duitse militaire stafkaart *Batteriekarte f.d. Gruppe Nord, Blatt XXIII, v. 05.18, Karte zum Rundbild von der Artl. Beobachtung auf dem Affenberg*, 1/20.000.

² Zie S.N. s.d., *Historiek* [online]; Edinburgh, National Collection of Aerial Photography, NCAP_000_000_019_144_Groenendijk_Prov_West_Flanders_Belgium, 25 maart 1944; College Park Maryland, the US National Archives and Records Administration (NARA), RG 373, A 6729, oblique luchtfoto's vlucht 9 AF 27 IPDP, nummers 204 en 205, 4/8/1945; Zie bijlage 5.3. Documentatie, Illustraties 5 en 10; PLYSER J.-M. s.d.: *De ontmaskering van een complot. Het 'drama' Irma Laplasse* [online]; Informatie meegedeeld door Dirk Jonckheere.

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

Naar verluidt zouden de eerste inschepingspogingen van *Operatie Dynamo* onder meer plaatsgevonden hebben op het strand ter hoogte van het Koningin Elisabeth Instituut (3). In de ruimere omgeving zou het Britse Expeditieleger eind mei – begin juni 1940, tijdens de slag om Duinkerke, verbitterde achterhoedegevechten geleverd hebben om de inscheping van de geallieerde troepen te beschermen, met vele verliezen tot gevolg.

Ten oosten van het (huidige) Koningin Elisabeth Instituut werd tijdens de oorlog het *Stützpunkt von der Tann* ingericht. In de loop van 1942 of begin 1943 werd hier de batterij van *HKB Groenendijk* overgebracht (4). Deze batterij van de landmacht was namelijk eerst ingericht ter hoogte van het huidige kruispunt Nieuwpoortsesteenweg/Kinderlaan, op de grens van Nieuwpoort en Oostduinkerke. In *HKB Groenendijk-Plage* was vanaf 15 november 1943 meer bepaald het *5./II/H.K.A.R. 1240* gevestigd, met als hoofdbewapening *6 x 15.5cm K418(f)* (5). Zoals verder beschreven, speelde deze batterij een actieve rol bij de bevrijding van dit gedeelte van de kust in september 1944 (6).

Ten westen van *WN Waldersee*, in de huidige wijk Duinpark, was het *Stützpunkt Marseille* uitgebouwd (7). In dit steunpunt was een stoorzender van de *Luftwaffe* opgericht – *Störsender type S604 Breslau II* – die het Britse radarsysteem diende te verstoren. Tussen *Stützpunkt Marseille* en *WN Waldersee* was een mijneveld aangelegd.

1.2.2. Een *Widerstandsnest* langs de *Atlantikwall*

WN Waldersee is een Duits *Widerstandsnest* uit de Tweede Wereldoorlog. Dit weerstandsnest voor de infanterie was meer bepaald langs de voorste duinenstrook aangelegd als onderdeel van de *Atlantikwall* en was bedoeld om de kust te verdedigen tegen een invasie.

De omschrijving *Widerstandsnest*, kortweg aangeduid met *WN*, werd vanaf september 1942 gebruikt om het kleinste type steunpunt te omschrijven (8). De *Atlantikwall* bestond namelijk uit een aaneenschakeling van steunpunten van diverse grootte en samenstelling. Een *Widerstandsnest* werd in principe rondom rond verdedigd door lichte infanteriewapens en was omgeven door draadhindernissen. Dergelijke weerstandsnesten waren onder meer opgericht langs de *freie Küste*, kustzones die tussen de zwaar verdedigde steunpunten in lagen en minder sterk waren uitgebouwd.

WN Waldersee werd aangeduid met *Ost-W 028*, wat staat voor *Oostende-West*, nummer 28. Oostende zelf vormde een *Stützpunktgruppe* of steunpuntengroep, dat uit meerdere weerstandsnesten en steunpunten bestond. *Stützpunktgruppe* Oostende was de sterkst verdedigde zone langs de Belgische kust. Steunpunten langs de *freie Küste* ten westen van Oostende werden met *Ost-W* aangeduid (9).

De kustverdediging van bezet Frankrijk, België en Nederland stond onder het bevel van *Oberbefehlshaber West* (10). De Belgische kust behoorde vanaf mei 1942 tot de

³ Uit: PLYSER J.-M. 1995, p. 229. Tijdens *Operatie Dynamo* (eind mei – 4 juni 1940) beoogden de geallieerden zoveel mogelijk Britse en Franse troepen naar Engeland te evacueren. Voor meer informatie inzake *Operatie Dynamo* en de *Slag om Duinkerke*, zie Hoofdstuk 2.1. *De Achttiendaagse Veldtocht*, in bijlage 5.4. *Criterionota*.

⁴ *HKB* staat voor *Heeresküstenbatterie* of kustbatterij van het leger.

⁵ *5./II/HKAR 1240* staat voor 5de batterij / II afdeling / *Heeresküstenartillerie Regiment 1240*. Dit kustartillerieregiment 1240 van het leger had zijn hoofdkwartier in Oostduinkerke, onder leiding van Major von Gündel. *15.5cm K 418 (f)* was een oorspronkelijk Frans kanon, dat reeds in 1917-1918 massaal werd ingezet. In 1939 werd het nog steeds gebruikt in het Franse en Amerikaanse leger. Toen vele kanonnen van dit type in 1940 werden veroverd, gebruikten de Duitsers ze onder meer in de batterijen langs de Vlaamse kust. Zie Philippart F. 2014, p. 65, 151-153; Houterman J.N. & Sakkers H. 1990, bijlage 17, p. 36.

⁶ Zie verder, 1.2.6. *WN Waldersee* tijdens de bevrijding in 1944.

⁷ Informatie meegedeeld door Pierre Nowak, 23 oktober en 28 november 2019.

⁸ Zie hoofdstuk 3.5.2.6. *De organisatie van de verdediging*, in bijlage 5.4. *Criterionota*.

⁹ Sakkers H. & Houterman J.N. 1991, p. 33. Op de *Einsatzkarte* van de 171ste infanteriedivisie, gedateerd op 25 maart 1943, worden vijf bij elkaar gelegen steunpunten of weerstandsnesten ondergebracht onder *Stp. Gr. Oost Dunkerke-Bad: WN Marder, WN Manteuffel, Stp. Marseille, WN Waldersee* en *WN Kinderheim*. Zie *Einsatzkarte 171.J.D. Stand: 25.III.43*, in HOUTERMAN J.N. & SAKKERS H. 1990. "Stp." staat voor "Stützpunkt". De code *Ost-W 028* is teruggevonden op de bunker type 502 (zie verder).

¹⁰ Zie 3.3. *De Duitse militaire organisatiestructuur van het kustgebied in België*, in Bijlage 5.4. *Criterionota*.

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

kustverdedigingssector of *Küstenverteidigungsabschnitte KVA A*, dat ressorteerde onder het 15. *Armee* (15de leger). *KVA A* was op haar beurt nog eens onderverdeeld in drie subsectoren, die elk door één divisie werden verdedigd. De zone ten zuidwesten van Blankenberge tot aan de Franse grens behoorde tot de *KVA A3*. De zone van *KVA A3* werd achtereenvolgens bezet door (11):

- 306. *Infanteriedivision* (8 april 1941 – 18 november 1942)
- 39. *Infanteriedivision* (18 november 1942 – 26 februari 1943)
- 171. *Reservedivision* (26 februari 1943 – januari 1944)
- 48. *Infanteriedivision* (21 januari 1944 – 9 augustus 1944)
- 712. *Infanteriedivision* (9 augustus 1944 – 16 augustus 1944)
- 70. *Infanteriedivision* (16 augustus 1944 – begin september 1944)

Het is niet duidelijk wanneer de eerste verdedigingswerken op de site *Waldersee* werden opgetrokken, maar wellicht werden er al in 1942 bunkers gebouwd. Aangezien het bunkertype 502 (nummer 3) in principe vanaf 3 november 1942 werd vervangen door het bunkertype 622, is de bouw van deze bunker normaal gezien vóór begin november 1942 aangevangen (12). Op een overdekte loopgraaf (nummer 49) staat de datum 26 februari 1943. Elders op de site is de datum 20 maart 1943 teruggevonden (13).

Op een kaart van de Duitse 306. *Infanteriedivision*, gedateerd op 9 oktober 1942, is er sprake van *WN Erich* (14). De naam *WN Waldersee* verschijnt op een kaart van de 39. *Infanteriedivision*, gedateerd op 20 november 1942. Deze naam verwijst naar Alfred Graf von Waldersee (1832 - 1904), een Pruisische *Generalfeldmarschall* die in 1888-1891 *Chef des Großen Generalstabs* was en in 1900-1901 als bevelhebber van een multinationalaal expeditieleger de zogenaamde *Bokseropstand* in China neersloeg (15).

1.2.3. Het beschikbare bronnenmateriaal

Een volledig overzicht geven van alle verdedigingswerken die in *WN Waldersee* zijn opgetrokken, is niet mogelijk omdat de beschikbare bronnen geen sluitend beeld geven van alle structuren die er ooit zijn gebouwd. Bovendien zijn vele structuren doorheen de jaren onder zand terechtgekomen. Niettemin wordt gepoogd om zoveel mogelijk structuren te identificeren aan de hand van het beschikbare bronnenmateriaal.

Er zijn enkele overzichtskarten beschikbaar, waarop het weerstandsnest wordt aangegeven. Gedetailleerde kaarten of plannen uit de oorlog met een nauwkeurige intekening van het weerstandsnest werden niet teruggevonden. Een kaart die werd opgemaakt ten behoeve van een mijnenveld ten westen van de site *Waldersee* is de meest gedetailleerde kaart uit de oorlog die kon geraadpleegd worden. Hierop wordt de afbakening van het weerstandsnest met prikkeldraadversperringen weergegeven, maar het is onduidelijk hoe nauwkeurig deze weergave is (16). De kaart geeft in ieder geval een indicatie van de grootte van het steunpunt.

¹¹ Houterman J.N. & Sakkers H. 1990, p. 8. Informatie meegedeeld door Pierre Nowak, 8 maart 2020.

¹² Zie verder. Alle onderlijnde nummers verwijzen naar de nummering, zoals aangebracht in Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 9.

¹³ Zie Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 77. Bron: S.N. 2009: *Oostduinkerke – WN Waldersee and WN Karthäuser Düne* [online].

¹⁴ S.N. s.d.: *Wn Waldersee (Ost-W 028)* [online]. Hoewel "*WN Waldersee*" verschijnt op kaarten vanaf november 1942, wordt in inlichtingenrapporten van januari 1944 nog verwezen naar "*WN Erich*". Zie Francart Ph. 1988, p. 165.

¹⁵ S.N. 2019: *Boxeraufstand* [online].

¹⁶ *Minenkarte zu den Schützen, -Flaschen- u. Stockminenfeldern 23 "Eich I", 1/10.000, november 1943*. Kaart verkregen via Pierre Nowak, 23 oktober 2019. Zie bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 1. Op de luchtfoto van 25 maart 1944 (Illustraties 3 en 9) lijkt een dubbele prikkeldraadversperring aan de landszijde van het steunpunt te zien, die een hoekig verloop kent en niet volledig overeenstemt met de afbakening op de *Minenkarte*. Het tracé van de prikkeldraadversperringen kan weliswaar tussen november 1943 en maart 1944 aangepast zijn.

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

Een andere bron vormen luchtfoto's. Zeker de luchtfoto van 25 maart 1944 en in mindere mate die van 15 juni 1944 zijn de meest duidelijke teruggevonden luchtfoto's uit de Tweede Wereldoorlog (17). Ook naoorlogse luchtfoto's kunnen soelaas bieden bij de identificatie van de relict en de evolutie van de site, zoals de luchtfoto's van 22 september 1947 en 8 juli 1952 (18). De luchtfoto's geven een idee van de omvang van de site en de vele structuren die er zijn opgetrokken, maar vele structuren blijven niettemin slechts moeizaam of helemaal niet herkenbaar. Dit is onder meer te wijten aan de te geringe scherpte van de luchtfoto's, de (half-)ondergrondse ligging van heel wat structuren in de duinen en de toegepaste camouflage (19). Het duinenlandschap zelf evolueerde sterk doorheen de jaren en vormt geen gemakkelijke achtergrond voor de interpretatie van de relict.

Heel relevant ten slotte zijn de *oblique* of schuine luchtfoto's van 4 augustus 1945, die de Universiteit Gent in de winter van 2019-2020 terugvond in het *The US National Archives and Records Administration (NARA)* (Maryland) (20). Deze luchtfoto's van de kustlijn, die weinig verschillen, bevestigen grotendeels wat reeds op de andere plannen en luchtfoto's te zien was. Op basis van deze luchtfoto's konden er nog enkele bijkomende relict met grote waarschijnlijkheid geïdentificeerd worden of konden beschrijvingen verfijnd worden.

Een andere bron is de naoorlogse inventarisatie door het Belgisch leger. Deze inventarisatie werd vermoedelijk uitgevoerd in 1945 (21). Het resultaat hiervan, het plan "*Position d'infanterie "Waldersee" à Oostduinkerke. Position F*", verder kortweg aangeduid met het "*plan Position F*", is interessant omdat het een vrij totaal beeld lijkt te geven van de bunkers, open stellingen en andere militaire structuren die er op het moment van de inventarisatie terug te vinden waren, evenals van de paden en loopgraven die in de duinen tussen de verdedigingswerken waren aangelegd (22). Dit plan en de bijhorende legende moet niettemin met de nodige omzichtigheid gehanteerd worden. Niet alle structuren, die zichtbaar lijken op de luchtfoto's, zijn in dit plan opgenomen. Het is ook niet duidelijk in hoeverre de militairen die deze inventarisatie uitvoerden, op de hoogte waren van de Duitse militaire verdedigingswerken.

Er bestaan verschillende versies van dit plan. Dit plan komt onder meer terug in het werk van de *ASBL Groupe d'Etude pour l'Histoire des Fortifications Militaires en Belgique* onder leiding van Francart (23). Dit werk over de *Atlantikwall* aan de Belgische kust uit 1988 is grotendeels gebaseerd op gegevens uit inlichtingenrapporten. Volgens deze gegevens die tijdens de oorlog werden verzameld, bevatte *WN Waldersee* een vijftigtal bouwwerken, waarvan er vijftien in beton zijn uitgevoerd (24).

Het Ministerie van Openbare Werken heeft verschillende campagnes gevoerd om de bunkers van de *Atlantikwall* af te breken (25). Zodoende werden er op verschillende tijdstippen kaarten gemaakt met aanduiding van de (toen zichtbare) bunkers, waaronder in 1966, op 1 mei 1972 en op 1 mei 1982. Op een bepaald moment werden de

¹⁷ De luchtfoto van 25 maart 1944 is opgenomen in Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 3, de luchtfoto van 15 juni 1944 (NARA, RG 373) in Illustratie 4.

¹⁸ Vlaamse overheid, departement Mobiliteit en Openbare Werken, Afdeling Algemene Technische Ondersteuning, doos 88, map Blankenberge – Franse Grens 4, foto's 1618, 1619 en 1620 (22/9/1947, 1/7.500), map Blankenberge – Franse Grens 2, foto 1466 (22/9/1947, 1/7.500), doos 193, map De kust 4: Nieuwpoort – De Panne, foto's 551, 552 en 553 (8 juli 1952, 1/15.000), Fragmenten van de luchtfoto's van 22/9/1947 zijn opgenomen in Bijlage 5.3. Documentatie, Illustraties 6 en 7.

¹⁹ Zie ook Kok R.S. & Warmerdam N.W.T. 2014, p. 22.

²⁰ NARA, RG 373, nummers 204 en 205, 4/8/1945. Zie bijlage 5.3. Documentatie, Illustraties 5 en 10.

²¹ Informatie meegedeeld door Pierre Nowak, 10 maart 2020.

²² Dit plan is in verschillende versies teruggevonden in het Legermuseum (Fonds 67, doos 14), het archief van de gemeente Koksijde (gedigitaliseerd door het archief Raversyde, nummer AWF02715) en in archiefmap R20 van het archief Raversyde. Zie bijvoorbeeld bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 2. De bijhorende legende werd verkregen via Pierre Nowak.

²³ Francart Ph. 1988, p. 164-169.

²⁴ Ameeuw J. e.a. s.d. [2004], p. 39: hier is sprake van een negentigtal installaties, waarvan een dertigtal betonnen constructies. Het is onduidelijk op welke bronnen deze aantallen zijn gebaseerd.

²⁵ Archief Raversyde, doos *Atlantikwall 1940-1944. Afbreken bunkers MOW*. De bunkers lijken op de kaarten van 1982 en 1972 eerder schematisch, dus niet zo nauwkeurig ingetekend.

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

overeenkomstige nummers in geel op de bunkers geschilderd (26). In bijhorende tabellen werd onder meer verduidelijkt waarom de bunkers moesten verdwijnen en uit hoeveel kubieke meter beton en baksteen de bunkers bestonden. Vooral "schade aan natuurschoon" werd als reden voor sloop opgegeven. De plannen voor de sloop van de bunkers van *WN Waldersee* zijn nooit uitgevoerd.

Getuigenissen en oudere foto's vormen ten slotte een belangrijke bron. Pierre Nowak leverde uitermate interessante informatie en fotomateriaal aan met betrekking tot bunkers die ondertussen onder het zand verdwenen zijn. Ook inventarisaties die terug te vinden zijn op websites en foto's van amateurarcheologen blijken waardevol voor een identificatie van de diverse verdedigingswerken (27).

1.2.4. Een geografische blik op de inrichting van het weerstandsnest

De kaart met aanduiding van hoogtelijnen, die chronologisch het dichtst aanleunt bij de Tweede Wereldoorlog, is de topografische kaart van het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw uit 1952/1956 (28). Uit een vergelijking van deze topografische kaart met de huidige hoogtelijnen, afgeleid van het digitaal hoogtemodel, blijkt duidelijk dat de duinenconfiguratie sterk gewijzigd is sinds de Tweede Wereldoorlog (29). Vele structuren zijn vandaag bijgevolg niet meer bovengronds zichtbaar, maar liggen nu onder zand. Andere relictten zijn door dit jarenlange verstuiwingsproces verzakt. De toenmalige hoogtes blijven echter cruciaal bij de interpretatie van structuren en hun specifieke inplanting.

Op de luchtfoto van 25 maart 1944 is een vrij harde grens te zien tussen strand en duin. Deze lijn betreft hoogstwaarschijnlijk een rij prikkeldraadversperringen op metalen staken aangebracht, ook wel *Flandernzaun* genoemd in het Duits (30). Aangezien deze lijn min of meer de toenmalige overgang tussen strand en duin markeert, wordt deze verder in de tekst aangeduid met de *toenmalige duinvoet*. Deze lijn wordt in dit dossier namelijk als referentie genomen voor de geografische situering van diverse relictten. Op de schuine luchtfoto's van augustus 1945 zijn twee rijen prikkeldraadversperringen langs de kustlijn te zien, wat zou kunnen betekenen dat de prikkeldraadversperringen na 25 maart 1944 nog ontdebeld werden (31). Ook de andere zijden van het steunpunt werden met prikkeldraadversperringen omgeven (32). Doorgaans waren er twee of drie rijen prikkeldraad rond een steunpunt opgetrokken. Op de luchtfoto van 25 maart 1944 is aan landszijde een dubbele lijn prikkeldraadversperringen te zien, met een eerder hoekig of licht zigzaggend verloop. De inplanting van de geïdentificeerde relictten binnen het *WN Waldersee* lijkt dit verloop van de prikkeldraadversperringen rond het weerstandsnest te bevestigen.

De geïdentificeerde verdedigingswerken worden in een volgend hoofdstuk gedetailleerd besproken aan de hand van een eigen nummering die onder meer terug te vinden is op

²⁶ Deze in geel geschilderde nummers op de bunkers zijn te zien op foto's uit vermoedelijk 1989, zoals terug te vinden in het Archief Raversyde, AW R13. Zie mail Pierre Nowak, 16 oktober 2019. Zie bijvoorbeeld Bijlage 5.3. Documentatie, Illustraties 20, 42 en 62.

²⁷ S.N. s.d.: *Wn Waldersee (Ost-W 028)* [online] en S.N. 2009: *Oostduinkerke – WN Waldersee and WN Karthäuser Düne* [online].

²⁸ Ministerie van Openbare Werken en van Wederopbouw: *Oostduinkerke (11/8/4)*, 1/5.000, toestand 1952 en bijgewerkt in 1956. Vergelijk Bijlage 5.3. Documentatie, Illustraties 15 en 16.

²⁹ Digitaal hoogtemodel Vlaanderen II, DTM raster 1m, met aanduiding van de hoogtelijnen. Zie ook Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 16.

³⁰ Op de kaart *Minenkarte [...]*, november 1943 en het bijhorend detail in *Anlage 3* wordt het weerstandsnest duidelijk afgebakend met twee rijen prikkeldraad. Op de foto HEU021500377 [online], <https://westhoekverbeeldt.be> wordt het *Stützpunkt Scharnhorst* getoond, net na de Bevrijding in 1944. Op de achtergrond zijn prikkeldraadversperringen te zien, zoals wellicht ook tussen duinen en strand tegenover *WN Waldersee* waren aangebracht. Informatie meegedeeld door Pierre Nowak, 23 oktober 2019.

³¹ NARA, RG 373, nummers 204 en 205, 4 augustus 1945.

³² Deze prikkeldraadversperringen zijn goed te zien op de luchtfoto van 25 maart 1944. Vergelijk Bijlage 5.3. Documentatie, Illustraties 3 en 9. Zoals hoger reeds vermeld, lijkt het tracé van deze versperringen niet volledig overeen te komen met de afbakening op *Minenkarte [...]*, november 1943.

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

illustratie 9 (33). Op basis van de luchtfoto's en het plan *Position F* kan de volgende geografische logica van het merendeel van de werken als volgt samengevat worden:

In de voorste duinenstrook waren de geschutkazemat (type 612, nummer 1), gericht naar de kust in de richting van de IJzermonding (Nieuwpoort), en mitrailleurposten type *VF 3* (nummers 5 en 6) gelegen. Langs deze voorste stelling waren ook veel stellingen ingericht voor (klein) geschut, mitrailleurs of andere wapens, en wellicht ook voor een zoeklicht. Deze militaire werken in de voorste duinenstrook waren voor een groot deel ingericht in functie van het kustfront. Ook de open bedding voor een 5cm *KwK* (nummer 25), tijdens de oorlog ingeplant op een hoge duintop op 100 m afstand tot de toenmalige duinvoet, was richting strand gericht. Andere open beddingen, die langs de zuidwestelijke, zuidelijke en zuidoostelijke zijde van het steunpunt waren ingeplant, waren bedoeld voor wapens gericht op het landfront. Verspreid over de site zouden er minimum drie stellingen voor luchtafweer ingericht zijn. Rondom rond het weerstandsnest waren ten slotte kleine mitrailleurs- en observatieposten van het type *Tobruk* ingeplant.

Betonnen en bakstenen schuilplaatsen voor manschappen, commandoposten, toiletbunkers en munitieopslagplaatsen bevonden zich min of meer 30 tot 85 m achter de toenmalige duinvoet, dus meer centraal in het weerstandsnest. Bovengrondse (sporen van) loopgraven uit baksteen en beton werden enkel teruggevonden in de meest noordwestelijke strook, op maximaal 50 m van de toenmalige duinvoet. Op de schuine luchtfoto's van 4 augustus 1945 lijkt er niettemin ook een toegang tot een overdekte loopgraaf te zien, op bijna 80 meter van de toenmalige duinvoet. Er zijn ook nog (restanten van) bakstenen constructies terug te vinden, die wellicht dienden voor de accommodatie van het personeel op de site of als munitieopslagplaats. Een wachthuisje (nummer 38) was opgesteld langs een pad aan de achterzijde van het weerstandsnest, net binnen de afbakening van de prikkeldraadversperringen.

1.2.5. De verdedigingswerken van het *WN Waldersee*

Zoals reeds aangegeven, verwijzen de onderstreepte nummers in deze tekst naar de nummering die onder andere is toegepast op Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 9. Met "toenmalige duinvoet" wordt de overgang van duin naar strand bedoeld, waar een prikkeldraadversperring liep zoals onder meer zichtbaar op de luchtfoto van 25 maart 1944. Van de constructies waarvan de nummers hieronder in **vet** worden weergegeven, werden in augustus 2019 delen bovengronds teruggevonden. Enkel die constructies, die geduid worden op het *Plan Position F* en/of die met een relatieve zekerheid vanaf de luchtfoto's te identificeren zijn, zijn genummerd en worden besproken. Behalve deze geïdentificeerde relictten zijn er op de luchtfoto's nog andere structuren te zien, die momenteel echter onvoldoende geïdentificeerd kunnen worden.

1.2.5.1. *Geschutkazemat 612 met open geschutstelling en loopgraaf (nummers 1, 2, 58, 61)*

Geschutkazemat in het oostelijk deel van de site, op minder dan 100 m ten westen van het Koningin Elisabeth Instituut, op 10 m van de toenmalige duinvoet. Dit type bunker werd aangeduid met *Schartenstand für Lande- und Sturmgeschütz* (34). Het betreft een flankerende kazemat voor geschut tegen een invasie of stormloop.

Deze *Regelbau* behoorde tot de nieuwe 600-reeks, die in verschillende fasen werd uitgegeven na de lancering van het *Atlantikwall*-programma (35). Aanvankelijk was het de bedoeling om reeds in november 1942 het type 612 te lanceren als een open geschutbedding met aanpalende schuilplaats. Uiteindelijk werd het ontwerp van de 612 pas in de vijfde set ontwerpen van 12 juli 1943 uitgegeven, als een kazemat die uit één ruimte bestaat. Vermoedelijk is ook deze bunker opgetrokken in het kader van het

³³ Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 9.

³⁴ Rolf R. 2008, p. 323; Rolf R. 2014, p. 227, 295; Sakkers H. en Houtman J.N. 1991, p. 307. Het grondplan is terug te vinden in bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 17. Illustraties 19, 20 en 21 tonen oudere foto's.

³⁵ Met het *Atlantikwall*-programma wordt gerefereerd naar het programma voor de bouw van 15.000 bunkers langs de kusten van Nederland, België en Frankrijk, zoals door Hitler vanaf augustus 1942 gelanceerd. Zie criterianota, 3.5.2. *De Atlantikwall*.

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

Schartenbauprogramm, dat vanaf december 1943 gelanceerd werd. Toen werd namelijk de prioriteit gelegd op een bijkomende betonnen bescherming van kanonnen, die tot dan toe in open beddingen stonden. In het totaal werden er (minimum) 645 bunkers van dit type gebouwd langs de *Atlantikwall*, waarvan het grootste deel in het gebied van het 15. *Armee*, met name 223 exemplaren. Het type 612 kon gebruikt worden voor de kustverdediging of als geschutstelling in de perimeter van grotere verdedigingszones (zoals bijvoorbeeld een *Verteidigungsbereich*).

Dit type kazemat was geschikt voor veldkanonnen met een kaliber tussen de 7.5 en 10.5 cm (36). De schietopening is noordoostelijk gericht: van hieruit diende het geschut het strand en de zee vanaf Groenendijk-Bad verder in de richting van de IJzermonding te beschermen. De typerende scherfmuur aan noordwestelijke zijde, in dit geval opgetrokken aan de hand van *Formsteine*, diende het grote schietgat te beschermen (37). De noordwestelijke zijmuur (tot 3,5 m) van de kazemat is opmerkelijk dikker dan aan de zuidoostelijke zijde (tot 2,2 m). Men vreesde duidelijk vooral beschietingen vanuit noordwestelijke richting (38). Omwille van de kruitdampen die ontstonden bij beschietingen, werden speciale afzuiginstallaties in dit type bunker ingebouwd (39).

Op de luchtfoto van 25 maart 1944 zijn de contouren van de 612 goed te zien, maar men lijkt doorheen het dak van de bunker te kunnen kijken: vermoedelijk was de bunker op dat moment nog in aanbouw. Op de luchtfoto van 15 juni 1944 lijkt de bunker netjes afgewerkt en gecamoufleerd. De betonnen rand op het dak en de ijzeren haken tegen de dakrand aan de achterzijde van de bunker dienden respectievelijk voor het fixeren van aarde/gras op het dak en voor het bevestigen van camouflagenetten aan de achterzijde. De brede toegang aan de achterzijde van de bunker, die volgens de plannen met twee deurvleugels was afgesloten, diende om het veldgeschut naar binnen of naar buiten te kunnen rijden.

Volgens de legende horende bij het plan *Position F* heeft de constructie fel geleden onder één of meerdere explosies, met barsten tot gevolg. Hiermee wordt verwezen naar de barsten aan de achterzijde en de schade binnenin de constructie. Hoogstwaarschijnlijk is dit het gevolg van het doelbewust vernielen van het geschut bij de Duitse terugtocht in september 1944 (40).

Op de luchtfoto van 15 juni 1944 is duidelijk een gebogen pad te zien dat vanaf de achterzijde van de bunker naar een open bedding (nummer 2) leidt: deze open bedding was aan kustzijde beschermd door een gebogen muur, zoals mooi te zien op de schuine luchtfoto van 4 augustus 1945 (41). Volgens de legende bij het plan *Position F* was deze muur uit baksteen en beton vervaardigd. Het brede gebogen pad uit beton liep net naast de grotendeels bewaarde bakstenen loopgraven (nummer 58), die de manschappen konden gebruiken om zich 'veilig' naar de open bedding of kazemat (of andere verdedigingswerken) te begeven. Deze loopgraven aan kustzijde zijn wellicht ook zichtbaar op de schuine luchtfoto. Net vóór de open bedding is op de schuine luchtfoto een kleine constructie te zien (nummer 61). Afgaande op de schuine luchtfoto en de luchtfoto van 8 juli 1952 zou dit een *Tobruk* kunnen zijn (zie verder). De constructie ligt mooi tussen twee andere *Tobruks* in, namelijk nummer 11 en nummer 13. Ook de meeste andere

³⁶ Rolf R. 2014, p. 295.

³⁷ *Formsteine* zijn geprefabriceerde, doorgaans holle betonstenen, waarmee binnen- en/of buitenwanden van muren werden opgetrokken en waartussen wapening werd aangebracht. Vervolgens werd beton gegoten in de *Formsteine* en/of tussen de wanden uit *Formsteine*.

³⁸ Zie de opmeting van de bunker op 6 augustus 2019 in Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 22.

³⁹ Sakkers H. en Houtman J.N. 1991, p. 31. Rolf R. 2008, p. 68. Zie bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 18.

⁴⁰ Informatie meegedeeld door Pierre Nowak, 8 maart 2020.

⁴¹ Zie bijvoorbeeld ook de luchtfoto van 22 september 1947 in Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 6, waarop duidelijk een breed pad en bedding te zien zijn. Op het plan *Position F* (Illustratie 2) wordt eveneens een gebogen verbinding weergegeven tussen de bunker type 612 en een ronde stelling. Op de site van de *Atlantikwall* in Raversyde werd dit principe eveneens toegepast: het kanon kon uit een bunker type 612 gereden worden naar twee open beddingen: één bedding voor de kustverdediging en één bedding ter verdediging van het landfront. Zie Decoodt H. 2010, p. 20.

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

geïdentificeerde *Tobruks* langs de kustlijn liggen op een regelmatige afstand, op min of meer 100 m van elkaar.

1.2.5.2. Bunker type 502 (nummer 3)

Net ten zuiden van de bunker type 612, op ongeveer 35 m van de toenmalige duinvoet verwijderd, ligt een bunker met twee toegangen tussen scherfmuren aan zuidelijke zijde, waarvan er één haaks op de achtermuur staat, terwijl de andere in een hoek van min of meer 130° op de achtermuur staat. Het betreft een bunker van het type 502, ook wel aangeduid met *Doppelgruppenunterstand*, een schuilplaats voor twee *Gruppen* van tien man (42). Het betreft een bunkertype voor de infanterie dat ontwikkeld werd in het kader van de *Westwall* en in september 1939 werd uitgegeven. Dergelijke bunker bestaat uit twee toegangen (om de bunker bij gevechten snel te kunnen verlaten), één gasluis, twee binnenruimtes en één observatieruimte. Voor de bouw van dit type bunker was 629 m³ beton nodig. Begin november 1942 werd het type 502 officieel vervangen door het type 622. Enkel de bunkers van het type 502 die nog in aanbouw waren, mochten afgewerkt worden. De (start van de) bouw van deze bunker moet dus ten laatste in 1942 gesitueerd worden (43).

De scherfmuren en contour van deze bunker zijn goed zichtbaar op de luchtfoto van 25 maart 1944. Vandaag ligt deze bunker volledig onder zand: enkel de bovenste rand van beide scherfmuren zijn zichtbaar (44). De toegang tot deze bunker is in december 2009 uitgegraven en de binnenzijde van de bunker is gefotografeerd (45). Bij de toegang tot de bunker was het bunkernummer "Ost-W 028-286" geschilderd, wat refereert naar *Oostende-West*, site nummer 28, bunkernummer 286 (46). Ook andere teksten op de binnenmuren, zoals "Ausgang", "Eingangs-verteidigung", "Kein Licht bei geöffneter Schart[...]" bleken nog aanwezig te zijn, evenals aangebrachte inrichtingselementen zoals stalen deuromlijstingen, buizen, pantserplaten in de ingangsverdedigingen, elektriciteitsbedrading en -contactdoos. Het plafond bestaat uit tegen elkaar geplaatste stalen profielen. In het dak van de kleine observatieruimte zit een kleine periscoopopening.

1.2.5.3. Bunkers type VF 3 (nummers 5 en 6)

Langs zeezijde zijn er (restanten van) minimum twee mitrailleurposten van het type 3 in bouwsterkte *verstärkt feldmäßig* (VF) bewaard, aangeduid met *MG-Rundumstand* (47). Dit type mitrailleurpost bestaat in principe uit een vierkant geraamte uit gegoten beton met vier betonnen pijlers op de hoeken, onder een dak van *Hoyerbalken*. Dit zijn geprefabriceerde balken uit spanbeton. Bij deze exemplaren zijn in het betonnen geraamte aanvullingen in baksteen gebeurd, onder meer voor de creatie van trechtersvormige schietopeningen. De *Hoyerbalken* zijn bij beide constructies duidelijk zichtbaar. Dit type mitrailleurpost werd enkel opgetrokken in het gebied van de *Oberbefehlshaber West*. Er zouden meer bepaald slechts 48 exemplaren van dit type mitrailleurpost zijn opgetrokken binnen de sector van het 15de leger en twee exemplaren binnen de sector van het 7de leger (48). Dit type mitrailleurpost met een bereik van 360° was ontwikkeld

⁴² Rolf R. 2008, p. 81; Rolf R. 2014, p. 60; Sakkers H. en Houtman J.N. 1991, p. 74-75. Het grondplan is opgenomen in Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 23. Zie ook criterianota, 3.5.1. *De Westwall*.

⁴³ Informatie meegedeeld door Pierre Nowak, 16 oktober 2019.

⁴⁴ Zie ook foto scherfmuur, toestand 16 september 2010 in Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 35.

⁴⁵ Zie *Oostduinkerke – WN Waldersee and WN Karthäuser Düne*, [online]. De foto's zijn overgenomen in Bijlage 5.3. Documentatie, Illustraties 24-34.

⁴⁶ Wellicht werd deze bunker in 1942 gegoten, terwijl de bunkercodering pas in de zomer van 1943 werd aangebracht. Informatie meegedeeld door Pierre Nowak, 16 oktober 2019.

⁴⁷ Zie Rolf R. 2014, p. 149-152. Met bouwsterkte *verstärkt feldmäßig* worden dunwandige constructies uit metselwerk en/of beton bedoeld met muren die minder dan 2m dik zijn. Voor het grondplan, zie INSPEKTEUR DER LANDESBEFESTIGUNG BEIM OBERBEFEHLSHABER WEST, 11/3/1942 [online], eveneens opgenomen in Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 36. Andere voorbeelden van dergelijke mitrailleurposten type VF 3 zijn terug te vinden in Illustraties 38 en 39, terwijl Illustratie 37 nummer 6 in een veel oudere toestand toont.

⁴⁸ Zie Rolf R. 2014, p. 448. Zie hoger of 3.3. De Duitse militaire organisatiestructuur van het kustgebied in België, in bijlage 5.4. *Criterianota*.

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

in het kader van de *Neue Westwall* (49). Het ontwerp werd uitgegeven in het eerste kwartaal van 1942.

Deze constructies waren tegen de noordelijke rand van de duinen ingeplant, op 110m van elkaar. Constructie nummer 5 is herleid tot een ruïne. Dit lijkt niet het gevolg te zien van beschietingen of andere oorlogshandelingen: op de schuine luchtfoto van 4 augustus 1945 en de luchtfoto van 8 juli 1952 ziet het dak van constructie nummer 5 er nog intact uit. Deze bunker was volgens de legende bij het plan *Position F* via trappen en overdekte loopgraven verbonden met de bakstenen schuilplaats nummer 37. Ook constructie nummer 6 was volgens de legende toegankelijk via een overdekte loopgraaf. Hiervan getuigen mogelijk de brokstukken, aangeduid met nummer 54.

1.2.5.4. *Mitrailleurstand (nummer 7)*

Nummer 7, in de westelijke hoek van het weerstandsnest, op een tiental meter van de toenmalige duinvoet en op 90 m verwijderd van VF 3 (nummer 6), wordt omschreven als een kleine schietpost voor mitrailleur, met munitienissen in de muren. Hoewel deze constructie volgens de legende in baksteen zou zijn uitgevoerd, is op deze plek een betonnen muur met bakstenen invulling gevonden. Deze constructie was toegankelijk via een helling. Op de schuine luchtfoto van 4 augustus 1945 is te zien hoe aan zeezijde tegen de constructie zand en/of begroeiing is aangebracht, tussen twee bijkomende steunmuren op de hoeken.

1.2.5.5. *Tobruks (nummers 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 61)*

In de periode van de *Neue Westwall* deed de *Tobruk* zijn intrede in de Duitse verdedigingsbouw (50). De *Tobruk* of *Ringstand* was een in oorsprong Italiaanse uitvinding, die door Duitse ingenieurs verder ontwikkeld werd tot een observatie- en mitrailleurpost. Het meest voorkomende type was *Bauform 58c*, met een octogonale opening bovenaan. Er werden ook varianten ontwikkeld voor vlammenwerpers, mortieren, luchtafweer, veldkanonnen, observatieposten en seinposten. *Tobruks* werden massaal opgetrokken. In het totaal zouden er 26.351 exemplaren van het type 58c zijn opgetrokken langs de *Atlantikwall*, waarvan 667 stuks binnen de sector van het 15de leger.

Een aantal *Tobruks* op *WN Waldersee* zijn helemaal niet meer zichtbaar, van anderen is slechts een fractie zichtbaar. Onder meer op basis van de legende bij het plan *Position F* konden er acht *Tobruks* of *Ringstände* in het *Widerstandsnest Waldersee* geïdentificeerd worden (51). Minimum vier hiervan hadden oorspronkelijk een toegang aan de achterzijde terwijl de toegang bij een 'normaal' type 58c zich aan de zijkant bevindt. Op basis van de oblique luchtfoto van 4 augustus 1945 en de luchtfoto van 8 juli 1952 kon er een vermoedelijke negende *Tobruk* (nummer 61) gelokaliseerd worden vóór de open bedding (nummer 2). De ligging van een *Tobruk* op deze locatie lijkt zinvol, gezien de regelmatige afstand tussen de meeste *Tobruks* aan kustzijde, min of meer op 100 m van elkaar.

De *Tobruks* zijn rondom rond het steunpunt ingeplant, dus zowel aan zeezijde als langs de flanken van het steunpunt en langs het landfront. Hun inplanting volgt mooi de contouren van het weerstandsnest. Bij een aantal zijn er (sporen van) al dan niet overdekte bakstenen loopgraven bewaard.

1.2.5.6. *Ringstand voor een tankkoepel (nummer 16)*

In de westelijke zone van het steunpunt, aan zeezijde, is een *Ringstand* bewaard voor een tankkoepel. Dit type wordt ook wel omschreven als een U-vormige *Tobrukstand*. Op de bewaarde ronde opening, die is afgeboord met een gladde stalen ring werd een tankkoepel

⁴⁹ Met *Neue Westwall* wordt de bouw van permanente verdedigingswerken langs de bezette kusten van de Noordelijke IJszee, Noordzee en Atlantische Oceaan bedoeld, die in steunpunten dienden aangelegd te worden. De *Neue Westwall* werd in december 1941 gelanceerd. Zie 3.5.1. Der *Neue Westwall* in bijlage 5.4. *Criterionota*.

⁵⁰ Zie *Criterionota*, Hoofdstuk 3.5.1. *Der neue Westwall*.

⁵¹ In bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 11 zijn de geïdentificeerde *Tobruks* op de luchtfoto van 25 maart 1944 geprojecteerd. Pierre Nowak kon vaststellen dat er op *WN Waldersee* vier *Tobruks* met een toegang aan de achterzijde zijn (bijvoorbeeld bij nummer 13), en twee *Tobruks* met een toegang aan de zijkant (bijvoorbeeld nummer 10). Zie S.N. s.d.: *Unknown Ringstand* [online]. Zie bijlage 5.3. Documentatie, Illustraties 40, 41, 42, 43, 44, 45 en 46 voor het grondplan en oudere foto's van *Tobruks* op de site *Waldersee*.

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

gemonteerd. Vaak werden tankkoepels van veroverde Franse tanks gebruikt. In dit geval zou een koepel van een Franse Renault FT 17 gebruikt zijn. Dit kan afgeleid worden uit de diameter van de stalen ring, die 90 cm bedraagt. De FT17 koepel was lichter dan andere tankkoepels en draaide op een gladde ring, terwijl andere, zwaardere tankkoepels op een geprofileerde ring via een tandwielsysteem draaiden (52). Ringstand nummer 16 kon bereikt worden via een bakstenen loopgraaf met een betonnen dak.

1.2.5.7. *Manschappenbunkers VF 2a (nummers 17 en 18)*

Bunkers nummer 17 en nummer 18 worden in de legende omschreven als "*abri de bombardement en béton du type P.C.*", een betonnen schuilplaats van het type commandopost (53). De binnenruimte van bunker nummer 17 werd op 12 juli 2008 gefotografeerd. Deze bunker werd geïdentificeerd als een bunker van het type VF 2a: dit betreft een bunker met twee toegangen aan weerszijden van één gang, en één rechthoekige bunkerruimte (54). Aanpalend aan de bunker is er een half cilindervormige koker met nooduitgang en klimijzers. Op één bunkermuur is een "L" geschilderd, wat staat voor *Leichtausführung* of lichte constructie. Het plafond van dit type VF 2a werd versterkt met *Hoyerbalken* (55). Bunker nummer 18, op ongeveer 35m ten zuidwesten van nummer 17 zou eveneens van het type VF 2a zijn (56). Beide bunkers zijn op 35 tot 50m van de toenmalige duinvoet gelegen. De twee toegangen tot deze bunker zijn zichtbaar op de luchtfoto van 25 maart 1944 en 22 september 1947.

Dit bunkertype werd ontwikkeld in het kader van de *Neue Westwall*. Binnen de sector van het 15de leger zouden er 759 exemplaren van het type VF 2a zijn opgetrokken.

1.2.5.8. *Bunker type VF 7a (nummer 4)*

Bunker nummer 4 ligt anno 2019 volledig onder zand. De constructie ligt op 20 tot 30 m ten oosten van de geschutkazemat type 612 (nummer 1), op ongeveer 20 m ten zuiden van de toenmalige duinvoet. De twee toegangen zijn goed zichtbaar op de luchtfoto van 25 maart 1944 en op naoorlogse luchtfoto's. Deze bunker zou in de jaren 1980 nog toegankelijk geweest zijn (57). De bunker, die in de legende wordt omschreven als een "*abri de bombardement en béton du type P.C.*" is geïdentificeerd als een type VF 7a, een type dat bedoeld was als *Munitionsstand*, een opslagplaats voor munitie. Het ontwerp van dit type bunker werd in het eerste kwartaal van 1942 uitgegeven, in het kader van de *Neue Westwall*. Voor de bouw van dit type in bouwsterkte *verstärkt feldmäßig* was 200 m³ beton nodig.

1.2.5.9. *Vermoedelijke bunkers (nummers 19, 20, 21, 22, 29, 37 en 41)*

Op basis van de luchtfoto's van 25 maart 1944 en later en op basis van het plan *Position F* kunnen er nog locaties aangeduid worden waar er nog betonnen bunkers zouden zitten (58). Ze worden op het plan *Position F* aangeduid met een huisje of met een vierkant. De meeste bunkers lijken volgens de luchtfoto's twee toegangen tussen scherfmuren te hebben, die in een stompe hoek ten opzichte van elkaar gepositioneerd zijn, net zoals het geval is met de geïdentificeerde bunkers nummer 4, nummer 17 en nummer 18 (zie hoger).

De bunkers nummer 21 en nummer 41, beiden op 80 tot 90 m van de toenmalige duinvoet gelegen, worden in de legende bij het plan *Position F* omschreven als een latrinebunker.

⁵² Informatie meegedeeld door Pierre Nowak, 8 maart 2020.

⁵³ P.C. staat voor "poste de commandement".

⁵⁴ Informatie meegedeeld door Pierre Nowak (12 september 2019). Zie grondplan in Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 51. Illustraties 52-57 tonen foto's van de binnenruimte, toestand 12 juli 2008, zoals gepubliceerd op *Oostduinkerke - WN Waldersee and WN Karthäuser Düne* [online].

⁵⁵ Rolf R. 2014, p. 149-152, 448. Zie ook criterianota, Hoofdstuk 3.5.1. *Der neue Westwall*.

⁵⁶ Informatie meegedeeld door Pierre Nowak (12 september 2019). Zie bijvoorbeeld Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 13 voor de situering van de bunkers op de luchtfoto van 25 maart 1944. Zie Illustraties 58, 59 en 60 voor foto's van in de bunker.

⁵⁷ Informatie door Pierre Nowak (12 september 2019). Zie Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 13. Voor oudere foto's en het grondplan: zie Bijlage 5.3. Documentatie, Illustraties 61, 62 en 63.

⁵⁸ Zie Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 13 voor aanduiding van bunkers met twee toegangen op de luchtfoto van 25 maart 1944.

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

Beide constructies lijken op de luchtfoto opmerkelijk kleiner dan de andere bunkers met twee toegangen.

De bunkers met nummer 19, nummer 20, nummer 22 en nummer 29 worden net zoals de nummer 4, nummer 17 en nummer 18 (zie hoger) omschreven als "*abri de bombardement en béton du type P.C.*" Ze liggen op 30 tot 75m van de toenmalige duinvoet. Mogelijk gaat het om types *VF 7a* of *VF 2a*. Afgaande op de afstand tussen de toegangen, zoals zichtbaar op de luchtfoto's, wordt vermoed dat nummer 19 een bunker type *VF 7a* is, net zoals nummer 4 (59). De constructies met nummer 20, nummer 22 en nummer 29 zouden om dezelfde reden een *VF 2a* kunnen zijn, net zoals nummer 17 en nummer 18. Bij nummer 29 zou er volgens de legende bij het plan *Position F* ook een aanpalend bakstenen postje aanwezig geweest zijn, dat evenwel vernield was ten tijde van de inventarisatie.

Nummer 37 wordt omschreven als een bakstenen schuilplaats, die eveneens via scherfmuren toegankelijk was. Deze constructie zou in verbinding gestaan hebben met de mitrailleurpost type *VF 3*, nummer 5. Voor zover afleesbaar van de luchtfoto's, lijkt het er op dat er aan de achterzijde van deze bunker één recht stuk loopgraaf was aangelegd.

1.2.5.10. *Betonnen remise met pad, afgebakend met betonnen muren en betonnen loopgraaf (nummers 45, 51, 53, 28)*

Op ongeveer 30 m van de toenmalige duinvoet verwijderd ligt een betonnen constructie (nummer 45), bestaande uit één grote en één kleinere ruimte, van elkaar gescheiden door een dunne bakstenen binnenmuur. De toegang tot de constructie is 2,4 m breed. In de noordoostelijke muur, vlakbij de brede toegang aan de achterzijde, zat wellicht nog een kleine toegang (60). Opvallend is de hoogte binnenin: deze bedraagt minimum 3,1 m. In het verlengde van deze toegang ligt een pad (nummer 51) van 2,2 tot 2,4 m breedte, dat met betonnen muren is afgebakend. Hoogstwaarschijnlijk ligt dit pad onder een bepaalde hellingsgraad, om iets in en uit de remise te rijden. Voor zover zichtbaar lopen de muren in ieder geval schuin naar beneden.

Volgens de legende bij het plan *Position F* betreft dit een *abri de bombardement, du type P.C. et garage en béton*, met toegang via een betonnen helling. Vermoedelijk werd in deze constructie een zoeklicht ondergebracht, dat via het betonnen pad naar buiten kon worden gereden (61). Ook in het domein Raversijde stond het zoeklicht opgesteld in een ronde opstelling. Dergelijk zoeklicht werd met een speciale aanhangwagen verplaatst. In de betonnen schuilplaats werd wellicht ook een generator voor het zoeklicht ondergebracht, terwijl het achterste deel wellicht diende als schuilplaats voor de manschappen.

Volgens de legende kon het zoeklicht opgesteld worden op de bedding nummer 28, op 12 tot 15m ten noordwesten van deze constructie, tegen de toenmalige duinrand. Nog volgens de legende bestond deze bedding uit betonblokken en was ze toegankelijk via een overdekte loopgraaf. Langs deze loopgraaf konden de manschappen dus de bedding bereiken. Dit betreft de bewaarde loopgraaf nummer 53, die tegen de oostelijke zijde van bunker nummer 51 is opgetrokken. Deze loopgraaf bestaat uit geprefabriceerde betonstenen, met een dak uit gewapend beton. Deze is nog niet zichtbaar op de luchtfoto van 25 maart 1944, maar wel op de luchtfoto van 15 juni 1944. Het zoeklicht werd wellicht via een verhard pad tussen deze loopgraaf en de bakstenen constructies (nummer 46) naar de bedding nummer 28 gereden (62).

1.2.5.11. *Geprefabriceerde betonnen stenen voor een Deckungsloch (nummer 56)*

Op 30 m van de toenmalige duinvoet liggen minimum twee geprefabriceerde betonnen stenen op elkaar: het zijn zeshoekige stenen met centraal een ellipsvormige opening. Dergelijke stenen werden vanaf 1944 per drie op elkaar geplaatst om een *Deckungsloch* te vormen, een schuilplaats voor één man tegen luchtaanvallen (63). Dergelijke

⁵⁹ Informatie meegedeeld door Pierre Nowak, 10 maart 2020.

⁶⁰ Het bovenste deel van deze toegang is zichtbaar op een foto van 6 december 2009. Zie *Oostduinkerke - WN Waldersee and WN Karthäuser Düne* [online].

⁶¹ Zie informatie meegedeeld door Pierre Nowak, 17 september 2019. Zie ook Philippart F. 2014, p. 154.

⁶² Informatie meegedeeld door Pierre Nowak, 10 maart 2020.

⁶³ Dergelijke putringen voor *Deckungslöcher* zijn ook nog elders teruggevonden langs de Vlaamse kust, waaronder *Stp. Flugplatz* (Knokke), *Stp. Rommel* (Koksijde) en *Stp. Panther* (Koksijde). Ook in Nederland werden dergelijke

schuilplaatsen komen zowel in de voorste verdedigingswerken voor als in de meer landinwaarts gelegen verdedigingswerken. Vermoedelijk werden ze ook gebruikt als vooruitgeschoven gevechtspositie en/of uitkijkpost. Zeker naar het einde van de oorlog toe werden kleine, transporteerbare bunkers in de linies ingeplant (64). Doorgaans zijn de constructies uit gewapend beton vervaardigd en dienden ze bescherming tegen rondvliegende granaatsplinters of tegen lichte vuurwapens te bieden. Ze werden ingezet als observatiepost, wachtpost of schuilplaats voor één of twee personen.

1.2.5.12. Symmetrisch opgebouwde constructie (nummer 59)

Op 30m van de toenmalige duinvoet, (nu) tegen een duinhelling aan gelegen, ligt een symmetrisch opgebouwde constructie uit dunne bakstenen en betonnen muren, min of meer op 330° georiënteerd (65). Centraal is een rechthoekige bakstenen structuur waarvan het noordwestelijk hoofdeinde boogvormig is uitgewerkt. Mogelijk was dit deel oorspronkelijk overdekt. De tegenovergestelde bakstenen muur bevat een opening van 0,22 m. De aanpalende betonnen muren zijn bovenaan gebogen afgewerkt, waardoor de constructie een sierlijk karakter lijkt te hebben. Op de twee hoeken is een verticaal ijzer in de muur ingewerkt. De structuur was hoogstwaarschijnlijk bereikbaar via de nabijgelegen overdekte bakstenen loopgraven. De functie van deze constructie is niet gekend.

1.2.5.13. Open bedding voor 5cm KwK met aanpalende post (nummer 25)

Op 100m achter de toenmalige duinvoet is een open bedding voor een 5cm KwK bewaard. "KwK" staat voor *Kampfwagenkanone*: dit betreft een kanon dat oorspronkelijk bedoeld was voor een tank, meer bepaald van het type *Panzer III* (66). Dit kanon was in 1940-1942 zeer efficiënt tegen de bestaande vijandelijke tanks, totdat het Russisch leger de zwaardere gepantserde *T-34* tank inzette. Vanaf dan werd een 7.5cm kanon op tanks gebruikt. De 5cm kanonnen, die nog in grote getale beschikbaar waren en wel nog efficiënt waren tegen de lichter bepantserde Amerikaanse en Britse tanks, werden vanaf 1942 massaal langs de *Atlantikwall* geplaatst. Ze werden gemonteerd op een draaiend affuit met een gepantserd schild in een hiertoe speciaal ontworpen type open bedding, zoals hier nog bewaard. Vanaf 1943 werden deze kanonnen in open bedding een gemakkelijk doelwit voor geallieerde vliegtuigen. Op vele open beddings werd zodoende een betonnen dak gebouwd, of de kanonnen werden ondergebracht in een *Regelbau* 667 (67). Op vele plaatsen, zoals in *WN Waldersee*, bleven de kanonnen echter in een open bedding opgesteld.

De affuit werd in de bedding vastgezet op een ronde sokkel met acht bouten. Hoewel de open bedding meestal twee toegangen heeft, zijn er ook open beddings van dit type met slechts één toegang. Deze toegangen zijn normaal gezien geplaatst aan de verwachte achterzijde van de constructie: hieruit kan geconcludeerd worden dat deze bedding dus gericht was naar het strand.

De kaart met hoogtelijnen, die chronologisch gezien het dichtst aanleunt bij de Tweede Wereldoorlog, is de topografische kaart van het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw, voor Oostduinkerke ingetekend in 1952 en bijgewerkt in 1956. Volgens deze kaart was de bedding gelegen op een hoge duintop, met een hoogte van 18m (68). De duinen rondom deze duintop waren volgens deze kaart opmerkelijk lager. Ook op de oblique luchtfoto van 4 augustus 1945 is het duidelijk dat deze kanonbedding op een hoge duintop gelegen is. De configuratie van de duinen lijkt sinds de Tweede Wereldoorlog sterk veranderd: volgens de huidige hoogtelijnen, afgeleid van het digitaal terreinmodel, ligt de

putringen teruggevonden, maar de vormen van de betonstenen zijn iets anders. Informatie en foto's doorgestuurd door Pierre Nowak, 29 september 2019. Zie ook Kok R.S. & Warmerdam N.W.T. 2014 [online].

⁶⁴ Rolf R. 2014, p. 324-327. Zie ook 3.5.2.8. Verdedigingswerken naar het einde van de oorlog toe in bijlage 5.4. *Criterionota*.

⁶⁵ Zie Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 64 voor een grondplan.

⁶⁶ Informatie meegedeeld door Pierre Nowak, 1 november 2019. Zie ook Rolf R. 2014, p. 221. Voor oudere foto's en een grondplan, zie Bijlage 5.3. Documentatie, Illustraties 65-70.

⁶⁷ Dit type 667 is nog terug te vinden in Oostende, langs het landfront. Zie Agentschap Onroerend Erfgoed 2019: Duitse geschutkazemat van de Tweede Wereldoorlog [online].

⁶⁸ Vergelijk de situering van de relicten op de topografische kaart van het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw met het digitaal hoogtemodel Vlaanderen II, DTM raster 1m, met aanduiding van de hoogtelijnen. Beiden zijn opgenomen in Bijlage 5.3. Documentatie, Illustraties 15 en 16.

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

bedding nu tussen de 16 tot 17m hoog, terwijl er ten noorden, noordwesten en noordoosten hogere duinen ontstaan zijn, met hoogtes tot 25 m.

Aanpalend aan de zuidoostelijke zijde is een bakstenen structuur met betonnen dak bewaard. Dit deel was wellicht bedoeld als opslagplaats voor munitie (69).

1.2.5.14. *Loopgraven (nummers 48, 49, 50, 53, 55, 57, 58, 60, 64, 65 en 66)*

Verspreid over de meest noordwestelijke strook van de site kunnen er loopgraven teruggevonden worden. De nu waarneembare sporen liggen op maximaal 55 m van de toenmalige duinvoet. Het merendeel van de loopgraven is met bakstenen opgetrokken, op de betonnen loopgraaf (nummer 53) na (zie hoger).

Het tracé van het bakstenen loopgravensysteem loopt vertakt. Op sommige loopgraven is een betonnen dakje geplaatst, zoals bijvoorbeeld bij de loopgraaf (nummer 66) achter de *Ringstand* voor een tankkoepel (nummer 16) (70). Andere loopgraven zijn overwelfd. Sommige loopgraven zijn anno 2019 open, maar waren mogelijk oorspronkelijk overwelfd (of was de intentie er toch om ze te overwelven): op de bovenste rand van de bakstenen muren van de open loopgraven is meestal de aanzet tot overwelving te zien (zie bijvoorbeeld nummer 48). Vele loopgraven bevatten uitsprongen in de vorm van een halve cilinder: hier konden mitrailleurposten of andere wapens gehanteerd worden of kon de omgeving geobserveerd worden (71). Een uitsprong in de loopgraaf (nummer 65) palend aan *Tobruk* nummer 10 was uitgewerkt met trapjes.

De overwelfde loopgraven zijn aan de bovenzijde gecementeerd. Ter hoogte van nummer 49 kon een datum in de cementering teruggevonden worden, met name 26 februari 1943. In feite staat er "26-2-43" te lezen met ernaast nog eens "1943": dit wijst er vermoedelijk op dat deze datering in twee fases is aangebracht, waarbij een nieuwe gecementeerde laag boven op een gecementeerde laag met datering is aangebracht. In de overwelfde loopgraven zitten openingen voor verluchting en lichtinval, die aan de buitenzijde de vorm aannemen van vierkante bakstenen "schoorsteentjes".

Het bakstenen loopgravensysteem (nummer 50) achter de betonnen remise (nummer 45) was oorspronkelijk overwelfd. Deze loopgraven konden op verschillende plaatsen betreden worden via halfcilindervormige openingen of rechthoekige openingen met korte bakstenen scherfmuren. Bij de halfcilindervormige openingen zijn treden verwerkt door middel van uitsparingen in de bakstenen muren. Bovenaan deze treden zit een ijzeren handgreep. Op de oblique luchtfoto van 4 augustus 1945 is duidelijk een toegang tot een overdekte loopgraaf te zien (nummer 64). Deze loopgraaf ligt op bijna 80 m van de toenmalige duinvoet. Mogelijk leidde deze overdekte gang naar de "*cuve cylindrique*" (nummer 26), van waaruit een stel *mitrailleuses jumelées de D.T.C.A.* kon bediend worden (72). Deze cilindervormige bakstenen post was in ieder geval via een overdekte loopgraaf bereikbaar, aldus de legende.

1.2.5.15. *Nu onzichtbare of verdwenen open stellingen (nummers 2, 23, 24, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 39, 40, 42, 43, 62)*

Op het plan *Position F* worden nog heel wat stellingen weergegeven, die vandaag niet meer zichtbaar zijn. Vermoedelijk bevindt een groot aantal van deze stellingen zich nog onder het zand en/of de begroeiing. De meeste stellingen waren bedoeld voor mitrailleurposten, geschut of luchtafweer. Mogelijk is de opsomming onvolledig (73).

- Nummer 2, op 14 m van de toenmalige duinvoet gelegen, op plan *Position F* aangegeven met nummer 35 en goed waarneembaar op de luchtfoto's, betreft een open geschutbedding voor een kanon op wielen, dat via een betonnen pad ook met

⁶⁹ Sommigen menen dat deze bakstenen structuur als mitrailleurpost diende. Zie Philippart F. 2014, p. 154 en S.N. s.d.: *Wn Waldersee (Ost-W 028)* [online]. Een functie als munitienis lijkt aannemelijker, gezien het om een geschutbedding gaat en gezien de vlakbij gelegen *Tobruk*.

⁷⁰ Dit is duidelijk te zien in Bijlage 5.3. Documentatie, Illustraties 49 en 50.

⁷¹ Zie bijvoorbeeld Bijlage 5.3. Documentatie, Illustraties 19, 73.

⁷² "*Mi. jumelées de D.T.C.A.*" staat voor een dubbele mitrailleur tegen luchtafweer. D.T.C.A. staat voor "*défense terrestre contre aéronefs*", grondverdediging tegen luchtdoelen.

⁷³ De hier opgesomde en beschreven beddingen zijn aangeduid op de luchtfoto van 25 maart 1944 in Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 14. Het plan *Position F* is terug te vinden in Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 2.

de geschutkazemat type 612 (nummer 1) kon ondergebracht worden (zie hoger). Deze bedding was minimum aan zeezijde met bakstenen en beton ommuurd.

- Nummer 23, op 70m ten zuiden van de toenmalige duinvoet gelegen, wordt op het plan *Position F* voorgesteld met nummer 31 en een zuidoostelijk gericht pijltje. Ook op de schuine luchtfoto van 4 augustus 1945 lijkt deze bedding naar het landfront gericht. Volgens de legende bij het plan *Position F* betreft het een bakstenen mitrailleurpost.
- Nummer 24, op 25 m achter de toenmalige duinvoet gelegen, lag net achter, ten zuidoosten van een mitrailleurpost type *VF 3* (nummer 5). Deze stelling, met nummer 34 en een cirkel aangegeven op het plan *Position F*, was via een loopgraaf met deze mitrailleurpost en de bakstenen schuilplaats nummer 37 verbonden. Volgens de legende betreft het een kleine bakstenen mitrailleurpost voor luchtafweer.
- Nummer 26, met een cirkel en nummer 25 aangeduid op het plan *Position F*, lag op bijna 100 m achter de toenmalige duinvoet. Deze stelling was volgens dit plan met andere verdedigingswerken verbonden via een loopgraaf of pad. Volgens de legende betreft het een cilindervormige stelling uit baksteen voor een *Mi. jumelés de D.T.C.A.*, een dubbele mitrailleur voor luchtafweer.
- Nummer 27 ligt in de meest westelijke hoek van het weerstandsnest, op 12 m ten zuiden van de toenmalige duinvoet. Deze open stelling wordt op het plan *Position F* weergegeven met nummer 1 en een cirkel met pijl, gericht naar het noorden. Ze wordt omschreven als een bakstenen post voor *fusil mitrailleur*, een licht machinegeweer. Deze schietpost was toegankelijk via een overdekte loopgraaf, waarvan het verloop op de luchtfoto's te zien is.
- Nummer 28, op 12 m van de toenmalige duinvoet gelegen, betreft volgens de legende een stelling voor een zoeklicht (zie hoger). Op het plan *Position F* wordt deze stelling aangeduid met nummer 7 en een cirkel met vier korte streepjes. Deze stelling zou aangelegd zijn met betonblokken en was voor de manschappen bereikbaar via een overdekte loopgraaf, met name de bewaarde loopgraaf nummer 53. Dit zoeklicht kon via een afhellend betonnen pad (nummer 51) ondergebracht worden in de betonnen remise (nummer 45).
- Nummer 30, net ten oosten van nummer 28 gelegen, op 20 m van de toenmalige duinvoet, wordt op het plan *Position F* weergegeven met een bol en nummer 10. Hier lag volgens de legende een bakstenen platform voor een klein stuk geschut op wielen, dat bereikt kon worden via een bakstenen helling. Deze stelling was bij de opmaak van de inventarisatie in 1945 vernield.
- Nummer 31, op 12 m van de toenmalige duinvoet gelegen, iets ten noordoosten van nummer 30, wordt op het plan *Position F* weergegeven met een cirkel met pijl, in noordwestelijke richting en het nummer 11. Volgens de legende was hier een bakstenen mitrailleurpost ingericht, die via een loopgraaf bereikt kon worden.
- Nummer 32, net naast en op dezelfde hoogte gelegen als nummer 31, wordt op het plan *Position F* voorgesteld met een bol en het nummer 12. Hier was een kleine bakstenen bedding ingericht voor een stuk geschut op wielen, met muurtjes van 40 x 25 cm.
- Nummer 33 lag op bijna 100m van de toenmalige duinvoet verwijderd. Deze stelling wordt op het plan *Position F* aangeduid met het nummer 16 en een cirkel met pijl, in zuid-zuidoostelijke richting, in functie van het landfront dus. Volgens de legende betrof het een bakstenen mitrailleurpost.
- Nummer 34, op 130 m ten zuiden van de toenmalige duinvoet, wordt op het plan *Position F* voorgesteld met het nummer 18 en een cirkel met pijl, in zuidoostelijke richting. Deze stelling, omschreven als een grote mitrailleurpost, was aangelegd in functie van het landfront.
- Nummer 35 lag op ongeveer 15m van de toenmalige duinvoet. Deze stelling wordt op het plan *Position F* weergegeven met het nummer 22 en een cirkel met pijl, in noordwestelijke richting. Volgens de legende was dit een bakstenen mitrailleurpost, die echter vernield was.

- Nummer 39 wordt op het plan *Position F* weergegeven aan de hand van een bol en het nummer 27. Deze stelling, omschreven als een bakstenen mortierstelling met vier munitienissen, lag op 75 m van de toenmalige duinvoet verwijderd.
- Nummer 40 lag op 20 m van de toenmalige duinvoet, net ten oosten van de geschutkazemat type 612 (nummer 1). Deze stelling, omschreven als een bakstenen mitrailleurpost, wordt op het plan *Position F* weergegeven met het nummer 37 en een cirkel met pijl in noordwestelijke richting.
- Nummer 42 lag op 12 m van de toenmalige duinrand, ter hoogte van de noordoostelijke hoek van de site, nabij het huidige Koningin Elisabeth Instituut. Deze stelling wordt op het plan *Position F* met het nummer 43 en een bol weergegeven. Volgens de legende betrof dit een kleine bakstenen stelling voor een lichte mortier.
- Nummer 43, op het plan *Position F* weergegeven met het nummer 4 en een cirkel en duidelijk zichtbaar als een ronde bedding op luchtfoto's, lag op 25 m van de toenmalige duinvoet. Volgens de legende betrof het een deels vernield bakstenen platform met een diameter van 6m en een borstwering van 60 x 50 cm, bedoeld voor een stuk luchtafweergeschut. Deze bedding was via een bakstenen helling bereikbaar die ook in verbinding stond met twee kleine bakstenen opslagplaatsen. Wellicht worden hiermee de vlakbij gelegen bakstenen constructies bedoeld, die nog zichtbaar waren in 1991 (74). Deze bedding stond in verbinding met nummer 44, maar deze constructie wordt niet gespecificeerd op het plan *Position F*. Op de schuine luchtfoto van 4 augustus 1945 is te zien hoe deze constructie boven de duin uitsteekt. Ter hoogte van nummer 44 is de bovenste rand van een bakstenen muurtje van minimum 4,3 m lengte zichtbaar.
- Nummer 62: deze constructie wordt niet weergegeven op het plan *Position F*, maar is goed waarneembaar op de luchtfoto van 25 maart 1944 en de oblique luchtfoto van 4 augustus 1945. Het lijkt om een open stelling te gaan, die net ten westen van de mitrailleurpost type VF 3 (nummer 5) lag, op een iets lagere duin dan de VF 3. Het zou om een rechthoekige constructie kunnen gaan.

1.2.5.16. *Andere bakstenen constructies (nummers 36, 44, 46, 52)*

Verspreid over het weerstandsnest waren vele bakstenen structuren opgericht. Behalve loopgraven of beddingen waren deze bakstenen constructies wellicht bedoeld als schuilplaats of accommodatie voor de manschappen die op de site verbleven. Of ze dienden als munitiepost bij een open bedding (75). Vandaag zijn nog enkele losstaande bakstenen structuren terug te vinden in de zuidwestelijke hoek. Kenmerkend zijn de rode bakstenen muren en de dunne daken uit gegoten beton of uit baksteen met een gecementeerde laag er bovenop. Bij sommige constructies lopen de (zij-)muren schuin naar beneden, mogelijk bedoeld als scherfmuur. Het dak van de bakstenen constructie bij de open bedding voor 5cm KwK (nummer 25) bestaat uit *Hoyerbalken*.

Het grootste zichtbare bakstenen complex (nummer 46) situeert zich nabij de betonnen remise (nummer 45) (76). Het betreft een rechthoekig bakstenen gebouwtje met betonnen dak, gegoten op een houten bekisting, conform de indrukken in het plafond. Uitsparingen en ijzeren duimen in de muren bij de toegang suggereren dat deze toegang kon afgesloten worden. Links en rechts van dit gebouw was een bakstenen muur opgetrokken met bakstenen zijmuren ter ondersteuning, die voor zover zichtbaar bovenaan schuin waren afgewerkt. Het is onduidelijk of deze structuren ooit waren overdekt.

Nummer 52 is een kleine, bakstenen constructie met een (deels?) betonnen dak (77). Ter hoogte van nummer 44 is een bakstenen muurtje van minimum 4,3 m lengte zichtbaar.

⁷⁴ Informatie en foto van Pierre Nowak, 1 november 2019. Zie Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 71.

⁷⁵ Voor oudere foto's van bakstenen constructies op *WN Waldersee*, zie bijvoorbeeld Bijlage 5.3. Documentatie, Illustraties 46, 65-68, 71, 74.

⁷⁶ Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 75 bevat een foto van het bakstenen gebouw bij nummer 46, vermoedelijk te dateren op 15 juni 1989: het deel ten noordwesten van het overdekt gebouwtje stond nog deels overeind.

⁷⁷ Mogelijk hoorde de bewaarde constructie nummer 52 bij de bedding nummer 43. Dan kan dit bakstenen gebouwtje overeenstemmen met Bijlage 5.3. Documentatie, Illustraties 46, 71 en/of 74. Hetzelfde geldt voor de bakstenen muur die zichtbaar is bij nummer 44.

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

Nummer 36 wordt op het plan *Position F* weergegeven met een rechthoek met onderbroken lijnen en het nummer 24. Het betrof een rechthoekige bakstenen constructie, die ten tijde van de inventarisatie vernield was. De constructie lag vlak naast het pad, op bijna 50 m ten noordwesten van het wachtpostje (nummer 38), vrij centraal in het weerstandsnest.

1.2.5.17. *Wachtpostje (nummer 38)*

Op 125 m achter de toenmalige duinvoet is het dak van een betonnen wachthuisje zichtbaar. Dit wachthuisje lag volgens de luchtfoto van 25 maart 1944 langs een pad, dat op het plan *Position F* omschreven wordt als een *chemin de terre*. Het wachthuisje lag meer bepaald net ten noordwesten van de plaats waar de dubbele prikkeldraadversperring het pad kruiste. Het betreft een volledig gestandaardiseerd en geprefabriceerd type wachtpostje, zoals bijvoorbeeld ook terug te vinden in Raversijde (78). De ijzeren haak bovenaan het dak diende voor het transport van het wachtpostje. Het wachtpostje is goed te zien op de oblique luchtfoto van 4 augustus 1945.

1.2.5.18. *Andere mogelijke sporen van archeologische aard*

Behalve de hierboven aangehaalde loopgraven, beddingen, en andere verdedigingswerken kan vermoed worden dat er op de site nog andere sporen van archeologische aard aanwezig zijn, zoals paden, munitieputten, munitie, waterputten, gebruiksvoorwerpen enzovoort. Vermoedelijk zijn ook niet alle bunkers of andere militaire werken geïdentificeerd.

Zoals reeds eerder aangegeven, was de site omgeven door prikkeldraadversperringen (79). Op de luchtfoto van 25 maart 1944 en 15 juni 1944 lijkt aan de zuidwestelijke, zuidelijke en zuidoostelijke zijde een dubbele prikkeldraadversperring te zien: het tracé van deze prikkeldraadversperring is hoekiger en komt niet overeen met het verloop zoals weergegeven op de *Minenkarte*. Het tracé van de prikkeldraadversperringen kan uiteraard ook aangepast zijn tussen november 1943 en maart 1944. De prikkeldraadversperring aan zeezijde lijkt op de luchtfoto van 25 maart 1944 enkelvoudig. Op de oblique luchtfoto van 4 augustus 1945 is een dubbele prikkeldraadversperring langs de duinvoet te zien. Mogelijk werd de prikkeldraadversperring in de tussenperiode verdubbeld.

Behalve de bezetting en uitgebouwde verdediging van het *WN Waldersee* kan het bodemarchief mogelijk ook meer inzicht verschaffen over de bevrijding van deze regio.

1.2.6. *WN Waldersee tijdens de bevrijding in 1944.*

Voor het algemeen verloop van de bevrijding van Vlaanderen en van de versterkingen van de *Atlantikwall* wordt verwezen naar de *Criterionota* (80). Begin september 1944 werd de kust geëvacueerd om een nieuw verdedigingsfront achter het Leopoldskanaal in te richten (81). Alleen eenheden die de batterijen van de landmacht bemanden, met name *Stützpunkt von Rundstedt* met de batterij *La Panne*, *Stützpunkt von der Tann* met de batterij *Groenendijk-Plage* en *Stützpunkt Seydlitz* met de batterij *Westende-Plage* bleven ter plekke. Bij hun terugtrekking naar het noorden begin september 1944 – *WN Waldersee* werd vermoedelijk rond 5 of 6 september 1944 verlaten – hebben de aftrekkende troepen alle kanonnen ter plaatse opgeblazen. Onder meer de schade aan de binnen- en achterzijde van de grote bunker type 612 (nummer 1) is vermoedelijk het gevolg van deze vernielingen (82).

Aangezien batterij *Groenendijk-Plage* een actieve rol speelde bij de bevrijding van dit deel van de kust in september 1944 en gezien de erg nabije ligging, palend aan het weerstandsnest *Waldersee*, kan vermoed worden dat enkele verdedigingswerken van *WN*

⁷⁸ Zie Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 76.

⁷⁹ Zie kaart *Minenkarte [...]*, november 1943, terug te vinden in Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 1. Het tracé van de prikkeldraadversperringen, zoals kan afgelezen worden van de luchtfoto van 25 maart 1944, wordt onder meer weergegeven in Illustratie 9.

⁸⁰ Zie hoofdstuk 2.2. De Bevrijding van Vlaanderen in Bijlage 5.4. *Criterionota*.

⁸¹ Informatie meegedeeld door Pierre Nowak, 9 maart 2020. Zie Sakkers H. & Houterman J.N. 1991, p. 190-191; Philippart F. 2014, 31-36.

⁸² In de legende bij het plan *Position F* wordt bij een aantal werken vermeld dat ze (deels) vernield waren.

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

Waldersee tijdens deze gevechten nog bijkomende schade opliepen. Tijdens bombardementen voorafgaand aan de landing in Normandië (6 juni 1944) werd onder meer *Groenendijk-Plage* gebombardeerd, zonder noemenswaardige schade (83). Op 6 september 1944 passeerden Canadese troepen voor het eerst de Belgisch-Franse grens. Op 7 september viel een Canadese verkenningseenheid Nieuwpoort binnen, samen met leden van het Belgische verzet. De naburige kustbatterijen van de landmacht, met name *HKB Westende-Plage*, *HKB Groenendijk-Plage* en *HKB La Panne*, schoten hierop samen 150 granaten op de stad, waarop de Canadezen zich uit Nieuwpoort terugtrokken.

Op 9 september namen de geallieerden Nieuwpoort en Oostende in. Hierdoor raakten de Duitse troepen aan het zuidelijke deel van de Belgische kust geïsoleerd: ze konden zich enkel nog via de *Festung Dünkirchen* terugtrekken. Ook *HKB Groenendijk-Plage* werd op 9 september aangevallen, maar de Duitsers wisten deze aanval in eerste instantie goed te doorstaan. De Canadezen bleven de batterij met artillerievuur bestoken en opnieuw aanvallen, maar ook deze aanval mislukte. Een aanval op 12 september, ondersteund door artillerievuur, mortieren en antitankgeschut, kon evenmin de Duitse weerstand breken, terwijl geallieerde vliegtuigen de batterij onder vuur namen. De batterij capituleerde naar verluidt pas toen alle radioverbindingen diezelfde 12de september verbroken waren. Op 12 september capituleerden ook *HKB La Panne* en *HKB Westende-Plage*.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken

Site in duingebied, met bovengrondse en ondergrondse sporen, afkomstig van militaire verdedigingswerken. De nummers verwijzen naar de nummering, zoals terug te vinden in Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 9.

1.3.1. Bunker type 612 (nummer 1)

Betonnen militaire constructie in de voorste verdedigingslijn, met de voorzijde min of meer op 30° noordoostelijk gericht (84). Tegen en rond de constructie zijn bakstenen loopgraven en restanten ervan zichtbaar.

De noordwestelijke zijmuur is tot 3,5 m dik, de zuidoostelijke muur tot 2,2 m. Aan de noordoostelijke voorzijde zit een rechthoekige schietopening van 2,05 m breed en 1,1 m hoog. Achteraan aan zuidwestelijke zijde zit een brede toegang, tot 3,1 m breed. De achtermuur, ongeveer 1,7 m dik, steekt langs beide zijden 2,5 à 3 m uit. De scherfmuur ten noordwesten van het schietgat is noordelijk gericht en steekt zo'n 6,5 m uit. Deze muur versmalt van 2,9 m tot 1,8 m en loopt schuin af, vanaf de dakrand tot laag tegen de grond. De constructie is deels opgetrokken aan de hand van gewapend beton, dat gegoten is tegen een houten bekisting. Aan de achterzijde, zijkanten en bij de scherfmuur is gebruik gemaakt van *Formsteine*, geprefabriceerde betonstenen. Her en der, zoals in uitsparingen ter hoogte van de schietopeningen, zit baksteen verwerkt. Vóór de schietopening is een meerlagig betonnen platform zichtbaar dat uitsteekt. De randen van het dak zijn afgerond. Op het dak is rondom rond een bijkomende betonnen boord aangebracht voor het fixeren van aarde op het dak. Tegen de achterste dakrand zitten ijzeren haken voor de bevestiging van camouflagenetten.

De binnenruimte verbreedt naar het midden toe, tot 5 m breed. De afstand tussen schietopening en de opening achteraan bedraagt 9,6 m. Het plafond is verstevigd met ijzeren profielen. Ter hoogte van de toegang zitten meerdere ronde openingen in het dak. Grote, gebogen openingen aan de rechterzijde dienden voor het afzuigstelsel, net zoals twee grote dwarse gleuven in het plafond. In de buitenmuur, naast de toegang aan de achterzijde, mondt een grote opening uit.

In beide zijmuren zitten restanten van de oorspronkelijke binnenmuren die de munitieruimtes afbakenden. Meer vooraan zitten twee nissen in de zijmuren verwerkt. Centraal vooraan en in het midden van het plafond zitten twee U-vormige ijzers.

De schade aan de binnenzijde en de achterzijde van de bunker is hoogstwaarschijnlijk het gevolg van het moedwillig opblazen van het aanwezige kanon bij de terugtrekking van de Duitse troepen uit het weerstandsnest begin september 1944.

⁸³ Houterman J.N. & Sakkers H. 1990, bijlage 17, p. 36.

⁸⁴ De bunker is ingemeten door landmeter Johan Van Laecke. Zie bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 22.

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

Fysieke toestand: De imposante contour van de bunker is bewaard. De binnenmuren zijn grotendeels vernield. Aan de achterzijde zitten barsten. IJzeren onderdelen zijn verdwenen of lijden aan corrosie. Er bevinden zich bakstenen restanten in en rond de bunker.

1.3.2. Bunker type 502 (nummer 3)

Betonnen militaire constructie, die anno 2019 nagenoeg volledig onder zand ligt. Deze bunker ligt net ten zuiden van de grote geschutkazemat (nummer 1). Enkel de bovenste rand van twee scherfmuren en een klein deeltje van de dakrand langs de achterzijde van de constructie zijn anno 2019 zichtbaar. De westelijke scherfmuur staat haaks op de achterzijde van de bunker, de andere ligt in een hoek van ongeveer 130° op de achterzijde van de bunker. De bovenste rand van de scherfmuren zijn voor zover zichtbaar schuin en bovenaan gebogen afgewerkt. Achter de hoogste rand van de oostelijke scherfmuur is een lager betonnen deel van minimum 0,75 m diep, dat ook deel uitmaakt van de scherfmuur. Er zitten verschillende ijzeren haken in de muren.

Het betreft een type bunker bestaande uit twee toegangen, één gasluis, twee binnenruimtes en één observatieruimte. Bij een opgraving in 2009 bleek dat er toen in de constructie nog heel wat opschriften bewaard waren, waaronder "Ost-W 028-286", "Ausgang", "Eingangs-verteidigung", "Kein Licht bei geöffneter Schart[...]" (85). Ook inrichtingselementen zoals stalen deuromlijstingen, buizen, pantserplaten in de ingangsverdedigingen, elektriciteitsbedrading en -contactdoos zijn in 2009 gefotografeerd. Het plafond bestaat uit tegen elkaar geplaatste stalen profielen. In de kleine observatieruimte zit een kleine periscoopopening doorheen het dak.

Fysieke toestand: Niet gekend. Deze bunker ligt grotendeels onder zand.

1.3.3. Mitrailleurposten van het type VF 3 (nummers 5, 6, 54)

Langs de voorste verdedigingslijn liggen minimum twee bunkers van het type VF 3. Dit type VF 3 bestond in principe uit een vierkant geraamte uit gegoten beton met vier betonnen pijlers op de hoeken, onder een dak van *Hoyerbalken* (86). Dit zijn geprefabriceerde balken uit spanbeton. Dit type is volgens de plannen 2,7 m hoog. Rondom rond, ook boven de toegang, is net onder het dak een gleuf vrijgehouden, waarin een trechtersvormige schietopening gecreëerd werd aan de hand van baksteen. De toegang aan de achterzijde steekt uit en is gevat tussen betonnen muren onder een dakje van *Hoyerbalken*.

Fysieke toestand:

- Bij nummer 5 is de mitrailleurpost herleid tot brokstukken: de *Hoyerbalken* zijn nog herkenbaar, evenals stukken van het betonnen geraamte van de mitrailleurpost en bakstenen opvullingen in onder meer de schietopeningen.
- Nummer 6 vormt anno 2019 de meest herkenbare mitrailleurpost van dit type, hoewel de constructie verzakt is. De mitrailleurpost ziet er nog vrij intact uit. Op minder dan 2 m van deze mitrailleurpost liggen stukken beton, die vermoedelijk deel uitmaakten van een overdekte loopgraaf (nummer 54).

1.3.4. Mitrailleurpost (nummer 7)

Ter hoogte van constructie nummer 7, die omschreven wordt als een bakstenen mitrailleurpost met munitienissen die toegankelijk was via een helling, is anno 2019 één betonnen muur zichtbaar, met openingen opgevuld met baksteen.

1.3.5. *Tobruks* (nummers 8, 9, 10, 11, 12 en 13)

In het *Widerstandsnest Waldersee* werden er minimum acht en vermoedelijk negen mitrailleur- en observatieposten van het type *Tobruk* opgetrokken, ook wel gekend als *Ringstand* of *Bauform 58c*. Dit zijn kleine betonnen constructies van 4,10 x 2,75 m en een maximale hoogte van 3 m, bestaande uit een ronde of octogonale opening, met bovenaan een diameter van 0,8 m. Vanuit deze 1,6m diepe opening kon de omgeving geobserveerd

⁸⁵ Zie *Oostduinkerke – WN Waldersee and WN Karthäuser Düne* [online]. De foto's zijn overgenomen in Bijlage 5.3. Documentatie, Illustraties 24-34. Voor het grondplan, zie Illustratie 23.

⁸⁶ Zie S.N. s.d.: *Verstärkt feldmässige Bauten im Bereich AOK 15* [online]. Zie plan VF 3 in Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 36.

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

worden of kon een mitrailleur bediend worden. Via trapjes stond deze ronde of achthoekige ruimte in verbinding met een lager gelegen kleine rechthoekige ruimte van 1,55 x 1,1 m. Een *Bauform 58c* heeft in principe een zijlingse toegang, maar op de site *Waldersee* zijn er ook minimum vier *Tobruks* terug te vinden met een toegang achteraan de constructie (87). De teruggevonden *Tobruks* hebben voor zover zichtbaar steeds een octogonale opening. *Tobruks* nummer 14 en nummer 15 liggen anno 2019 onder zand. Van nummer 61, waarvan eveneens geen sporen zijn teruggevonden, wordt op basis van de luchtfoto's verondersteld dat het om een *Tobruk* gaat.

- Nummer 8: *Tobruk* aan de westelijke rand van het weerstandsnest, tegen de zuidelijke helling van een duin, (nu) op 145° (zuidoostelijk) georiënteerd. In de zijmuur zit een kleine ronde opening (88).
Fysieke toestand: Sterk verzakt. Deels overgroeid.
- Nummer 9: *Tobruk* aan de zuidoostelijke rand van het weerstandsnest, tegen een zuidelijke duinenhelling. Deze *Tobruk* is min of meer op 160° georiënteerd.
Fysieke toestand: Deels verzand. Graffiti op de bunker. Begroeiing door de opening.
- Nummer 10: *Tobruk* in de voorste lijn, op min of meer 340° georiënteerd, in het westelijke deel van het steunpunt. Het betreft een *Tobruk* met een toegang aan zuidwestelijke zijde, die uitmondt in een bakstenen loopgraaf met trapjes (nummer 65) (89). Op het dak van de aanpalende ruimte is een extra betonnen boord bewaard. In de muur boven de toegang zit een ronde opening. Onder het hogere deel van de *Tobruk*, aan de voorzijde, is een bakstenen gebogen muurtje bewaard.
Fysieke toestand: Voor zover zichtbaar goed bewaard, met deels bewaarde bakstenen loopgraaf.
- Nummer 11: *Tobruk* in de voorste lijn, in het midden van het weerstandsnest. De *Tobruk*, die in 1991 is gefotografeerd, is min of meer noordelijk gericht (90).
Fysieke toestand: De constructie zit bijna volledig onder zand en is overgroeid.
- Nummer 12: *Tobruk* aan de zijde van het landfront. Deze *Tobruk* was wellicht zuidwestelijk gericht. Volgens een foto uit 1991 is deze *Tobruk* wellicht slechts deels bewaard en helemaal verzakt met de toegang naar boven (91).
Fysieke toestand: anno 2019 is slechts een deel van de toegang zichtbaar.
- Nummer 13: *Tobruk* aan zeezijde, ter hoogte van de noordoostelijke hoek van het weerstandsnest. Deze *Tobruk*, noord/noordwestelijk georiënteerd, heeft een toegang aan de achterzijde (92).
Fysieke toestand: Voor zover zichtbaar goed bewaarde *Tobruk*, deels verzand.

1.3.6. *Ringstand* voor een tankkoepel (nummer 16).

Betonnen militaire constructie in de voorste lijn gelegen, min of meer op 330° georiënteerd. Het betreft een bijna achthoekige betonnen constructie met zijden van 1,2 m met centraal achteraan een uitspringend toegangsgedeelte (93). Centraal in de achthoek zit een ronde opening met een niet-geprofileerde stalen ring met een diameter van 90 cm. De centrale koepel kan onderdoor, via de toegang (0,8 m breed) bereikt worden. Bovenaan aan de achterzijde zijn er sporen van een lage betonnen rand. De toegang aan zuidoostelijke achterzijde wordt afgebakend door korte betonnen muren. In het verlengde daarvan ligt een bakstenen loopgraaf die overdekt is met een betonnen dakje (nummer 66).

Fysieke toestand: De constructie is sterk verzakt.

1.3.7. Manschappenbunker *VF 2a* (nummer 17)

Twee bunkers, op 35 tot 50 m van de toenmalige duinvoet verwijderd, zijn geïdentificeerd als een bunkertype *VF 2a*, maar slechts één van de twee bunkers, namelijk nummer 17, is

⁸⁷ Pierre Nowak kon vaststellen dat er op *WN Waldersee* vier *Tobruks* met een toegang aan de achterzijde zijn en twee *Tobruks* met een toegang aan de zijkant. Zie S.N. s.d.: *Unknown Ringstand* [online].

⁸⁸ Zie Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 46.

⁸⁹ Voor een beter beeld van de loopgraaf anno 2005, zie Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 43.

⁹⁰ Foto genomen door Pierre Nowak in 1991. Zie Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 45.

⁹¹ Foto genomen door Pierre Nowak in 1991. Zie Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 44.

⁹² Zie oudere foto's in Bijlage 5.3. Documentatie, Illustraties 40 en 42.

⁹³ Voor schets van het grondplan, zie Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 47.

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

anno 2019 bovengronds zichtbaar (94). Van nummer 18 bestaan er wel foto's (95). Op basis van de afstand tussen de toegangen zoals zichtbaar op de luchtfoto's wordt vermoed dat ook de bunkers met nummer 20, nummer 22 en nummer 29 van dit type *VF 2a* zijn. Dit betreft een bunkertype met twee toegangen aan weerszijden van één gang en één rechthoekige binnenruimte, die via een nooduitgang in een halfcilindervormige koker verlaten kon worden. Het plafond bij dergelijk bunkertype is in principe samengesteld uit tegen elkaar geplaatste *Hoyerbalken*. Bunker nummer 17 ligt op ongeveer 315° (noordwestelijk) georiënteerd. Anno 2019 is enkel het noordwestelijk deel van het dak met afgeschuinde dakrand zichtbaar, evenals de halfcilindervormige koker met nooduitgang en klimijzers aan zuidwestelijke zijde. Doorheen de dakrand zit een ronde opening. Op 12 juli 2008 werd de binnenzijde van de bunker gefotografeerd. Op één bunkermuur was een "L" geschilderd, wat staat voor *Leichtausführung* of lichte constructie.

Fysieke toestand: Nummer 17 is voor zover zichtbaar goed bewaard. Deels verzand.

1.3.8. Betonnen remise met pad tussen betonnen muren en betonnen loopgraaf (nummers 45, 51, 53)

- Nummer 45: Betonnen constructie, min of meer op 320° georiënteerd, op ongeveer 30 m van de toenmalige duinvoet verwijderd. Het betreft een rechthoekige constructie van min of meer 9,5 x 8,5 m grootte met een dak van minimum 1m dikte. Voor zover zichtbaar zijn de betonnen muren en dak tegen een houten bekisting gegoten. Er staat een laag betonnen muurtje op de dakrand aan noordoostelijke zijde.

De constructie bestaat uit één grote ruimte onder een plafond in de vorm van een korfboog. De toegang aan zuidoostelijke zijde is ongeveer 2,4 m breed. Er zit een tweede toegang (of andere opening?) in de noordoostelijke zijmuur, niet ver van de grote opening (96). In de zuidwestelijke muur zitten minimum twee min of meer rechthoekige, schuin lopende openingen. Binnenin is aan noordwestelijke zijde aan de hand van een bakstenen muur (0,18 m dik) een tweede, kleinere ruimte gecreëerd. Deze kleine ruimte is minimum 3,1 m hoog. Her en der in de muren en het dak zitten er ijzeren elementen.

- Nummer 51: Op 4,5 tot 5,5m ten zuidoosten van de grote opening aan de achterzijde zijn twee parallel lopende betonnen muren te zien, die op een afstand van 2,2 tot 2,3 m van elkaar lopen. De muren zijn minimum 5,5 en 6,2 m lang. Ze hellen duidelijk af in de richting van de brede toegang van de betonnen remise.
- Nummer 53: Net naast de voorzijde van de rechthoekige betonnen remise, ter hoogte van de noordoostelijke hoek vertrekt een overdekte, betonnen loopgraaf. Deze loopgraaf, tussen de 15 en 16 m lang, kent een licht geknikt verloop in noordwestelijke richting, met een eerste deel min of meer op 290° georiënteerd en een tweede deel op 320°. De muren van de loopgraaf zijn opgetrokken uit geprefabriceerde betonstenen, waarbij hier en daar een opening is vrijgelaten. De loopgraaf is overdekt met een dak uit gewapend beton dat in de vorm van een lichte segmentboog is gegoten. Ter hoogte van beide toegangen tot de loopgraaf is een bijkomend betonnen randje op het dak aangebracht.

Fysieke toestand: Voor zover zichtbaar in vrij goede toestand. Deels verzand. In de betonnen remise is de doorgang in de bakstenen muur deels uitgebroken. De parallel lopende betonnen muren zijn maar ten dele zichtbaar. De toegang van de betonnen overdekte loopgraaf is aan de noordwestelijke zijde deels uitgebroken of afgebrokkeld.

1.3.9. Geprefabriceerde betonnen stenen voor een *Deckungsloch* (nummer 56).

Op 30 m van de toenmalige duinvoet, achter de mitrailleurpost type *VF 3* (nummer 6), zijn minimum twee (vermoedelijk drie) op elkaar geplaatste betonstenen terug te vinden. Het

⁹⁴ Informatie meegedeeld door Pierre Nowak (12 september 2019). Zie grondplan in Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 51 © <http://users.telenet.be/Atlantikwall-15tharmy/VfBautenAOK15.htm>. Illustraties 52-57 tonen foto's van de binnenruimte van nummer 17, zoals gepubliceerd op *Oostduinkerke - WN Waldersee and WN Karthäuser Düne* [online].

⁹⁵ Zie Bijlage 5.3. Documentatie, Illustraties 58-60.

⁹⁶ Zie foto 6 december 2009 op de website *Oostduinkerke - WN Waldersee and WN Karthäuser Düne* [online].

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

zijn zeshoekige stenen (4 lange zijden van 0,56 m, 2 korte zijden van 0,41 m, hoogte 0,25 tot 0,27 m) met centraal een ellipsvormige opening (langste symmetrieas 0,8 m, kortste symmetrieas 0,57 m). De betonstenen passen op elkaar door middel van het principe van tand en groef. In de betonstenen zitten gaten voor de verankering van de stenen via wapeningsijzers.

Fysieke toestand: twee stenen zichtbaar. De bovenste steen is geschonden.

1.3.10. Symmetrisch opgebouwde constructie (nummer 59)

Op 30 m van de toenmalige duinvoet, net achter mitrailleurpost type VF 3 (nummer 5), staat een constructie met dunne bakstenen en betonnen muren, min of meer op 330° georiënteerd. Deze muren zijn symmetrisch opgebouwd, met centraal een rechthoekige bakstenen structuur van min of meer 1,1 op 1 m, waarvan het noordwestelijk hoofdeinde boogvormig is uitgewerkt. Mogelijk was dit rechthoekig deel (gedeeltelijk) overdekt. In de tegenovergestelde zijde van de rechthoek is een opening van 0,22 m open gelaten. De aanpalende betonnen muren zijn bovenaan gebogen afgewerkt. Op de twee hoeken is een verticaal ijzer in de muur ingewerkt.

Fysieke toestand: Deels overgroeid en verzand. Scheur in bakstenen frontzijde.

1.3.11. Open bedding voor 5cm KwK met aanpalende bakstenen post (nummer 25)

Op 100 m achter de toenmalige duinvoet is een open bedding bewaard. Deze bedding heeft een achthoekige vorm, met een rand van één meter dikte, waarin nissen zijn uitgewerkt. Langs twee zijden van de achthoek – langs zuidoostelijke en zuidwestelijke zijde – zit een toegang tot de bedding. In principe zit er centraal in de bedding een ronde/achthoekige sokkel met acht bouten, waarop de affuit van het kanon werd vastgezet.

Tussen beide toegangen aan de zuidoostelijke zijde is een rechthoekige bakstenen structuur met betonnen dak bewaard, waartegen wellicht nog een aanpalende bakstenen deel onder het zand of de begroeiing zit. Het dak is samengesteld aan de hand van *Hoyerbalken*.

Fysieke toestand: overgroeid en deels verzand.

1.3.12. Bakstenen loopgraven (nummers 48, 49, 50, 55, 57, 58, 60, 65 en 66)

Verspreid over de meest noordwestelijke strook van de site kunnen er delen van het loopgravensysteem teruggevonden worden. De waarneembare sporen liggen op maximaal 55 m van de toenmalige duinvoet. Het merendeel van de loopgraven is uit baksteen opgetrokken, op de betonnen loopgraaf nummer 53 na (zie hoger). Het tracé van de bakstenen loopgraven loopt geknikt en vertakt.

- Nummer 48: Deze loopgraaf loopt tegen en in een duinhelling ten zuidwesten van bunker nummer 6 (type VF 3). Deze loopgraaf stond wellicht in verbinding met loopgraaf nummer 49 en nummer 55. De bakstenen muren zijn tot meer dan 1 m hoogte bewaard. In het totaal is hier meer dan 10 m loopgraaf bovengronds bewaard. Er is één rechthoekige uitsprong te zien in de duinhelling. Op de bovenste rand van de loopgraafmuren zijn er duidelijke aanzetten tot overwelfing te zien. Aan de buitenzijde van de muren ziet het metselwerk er vrij slordig uit.
- Nummer 49: Dit betreft een nog overdekte loopgraaf met bovenaan een kleine, vierkante verluchtingsopening, die in het verlengde lijkt te liggen van loopgraaf nummer 48 en wellicht ook in verbinding stond met loopgraaf nummer 55. De loopgraaf is aan de bovenzijde gecementeerd. In deze gecementeerde laag is "26-2-43" te zien, met ernaast nog eens "1943".
- Nummer 50: achter de betonnen remise (nummer 45), onder meer aan weerszijden van het pad met betonnen muren (nummer 51) is een loopgravensysteem bewaard, met overdekte loopgraven en uitsprongen in de vorm van halve cilinders, die geschrinkt ten opzichte van elkaar geplaatst zijn. Bovenaan deze uitsprongen zijn ijzeren handgrepen bewaard, terwijl er in de bakstenen muren treden zijn uitgespaard. In de zuidwestelijke hoek, ter hoogte van bunker nummer 18, zijn de toegangen dan weer uitgewerkt met schuin aflopende scherfmuurtjes. Deze lijken te grenzen aan betonnen scherfmuren van bunker nummer 18 (type VF 2a). Bovenop de overwelfde loopgraaf zit een vierkante verluchtingsopening.

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

- Nummer 55: (deels) overdekte loopgraaf in een duinhelling, ten zuiden van *VF 3* (nummer 6) die wellicht in verbinding stond met nummer 48 en nummer 49.
- Nummer 57: systeem van overdekte loopgraven met bovenaan minimum vier vierkante verluchttingsopeningen en een vrij hoge, halfcilindervormige uitsprong, ten oosten van *VF 3* (nummer 5). Mogelijk stonden deze loopgraven ook in verbinding met de symmetrische opgebouwde constructie nummer 59 (97).
- Nummer 58: Loopgraaf net ten zuidwesten van de geschutkazemat (nummer 1) (98). Voor zover zichtbaar betreft het een loopgraaf van ongeveer 10 m lang die splitst als een Y, waarvan beide korte benen ongeveer 5 m lang zijn. Er zijn twee uitsprongen zichtbaar, waarvan één de vorm aanneemt van een halve cilinder. De schuin geplaatste bakstenen bovenaan de muren van de loopgraaf vormen de aanzet tot overwelfing van de loopgraaf.
- Nummer 60: Systeem van ongeveer 27 m loopgraaf net ten oosten van de geschutkazemat (nummer 1) (99). Deze loopgraaf vertakt minimum twee keer, met minimum één uitsprong. De schuin geplaatste bakstenen bovenaan de muren van de loopgraaf vormen de aanzet tot overwelfing van de loopgraaf.
- Loopgraaf 65 bij Tobruk nummer 10: deze bakstenen loopgraaf, met een geknikt verloop, heeft aan noordwestelijke zijde een uitsprong met trapjes, wellicht om de naburige *Ringstand* voor een tankkoepel (nummer 16) te bereiken.
- Loopgraaf 66 bij Ringstand voor tankkoepel nummer 16: stuk overdekte loopgraaf, waarvan het dak uit beton was vervaardigd. In de bakstenen loopgraaf zijn één of twee nissen uitgewerkt.

Fysieke toestand: deels onder zand of begroeid. Oorspronkelijk overdekte loopgraven, zoals bij nummer 50 en nummer 55, zijn (deels) ingestort. Over de loopgraaf tussen nummer 60 en nummer 4 loopt een duinpad.

1.3.13. Andere bakstenen constructies (nummers 44, 46 & 52)

In de zuidwestelijke hoek van het weerstandsnest zijn nog enkele losstaande bakstenen structuren terug te vinden. Deze zijn opgetrokken uit rode baksteen, met dunne daken uit gegoten beton of uit baksteen, waarop een gecementeerde laag is aangebracht.

- Ter hoogte van nummer 44 is de bovenste rand van een bakstenen muurtje van minimum 4,3 m lengte zichtbaar.
- Nummer 46: Complex aan bakstenen structuren, met centraal een rechthoekig bakstenen gebouw van bij benadering 2,6 x 2,4 m grootte, met betonnen dak dat gegoten is tegen een houten bekisting, zoals de indrukken in het plafond doen vermoeden. Uitsparingen en ijzeren duimen in de muren bij de toegang voor deur. In het verlengde aan noordwestelijke zijde staat nog een deel van een bakstenen muur van 2,7 m lengte recht, maar deze muur was oorspronkelijk langer. Aan zuidoostelijke zijde staat een muur van min of meer 4,9 m lengte, met twee schuin aflopende zijmuren.
- Nummer 52: Bakstenen constructie van minimum 3 m x 1,9 m, met een (deels?) betonnen dak.

Fysieke toestand: De constructie bij nummer 44 en nummer 52 is grotendeels onder zand terecht gekomen. Muren van het bakstenen complex nummer 46 zijn ingestort.

1.3.14. Wachtpostje (nummer 38)

Op 125 m achter de toenmalige duinvoet is het dak van een betonnen wachthuisje zichtbaar. Aan de voorzijde is het dak bijna vlak afgewerkt, terwijl de andere zijden van het dak schuin zijn afgewerkt. Bovenaan het dak zit een ijzeren haak.

Fysieke toestand: enkel het betonnen dak steekt boven het zand uit.

1.3.15. Ondergrondse stellingen, bunkers en andere structuren

Van een groot aantal structuren werden er anno 2019 geen bovengrondse sporen meer teruggevonden. Aangezien de constellatie aan duinen sterk veranderd is sinds de Tweede

⁹⁷ Zie Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 73 voor een beter zicht op het loopgraafsysteem.

⁹⁸ Zie Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 19 voor een beter zicht op de loopgraaf.

⁹⁹ Zie Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 21 voor een beter zicht op de loopgraaf.

Wereldoorlog vanwege stuivend zand, kan aangenomen worden dat de meeste structuren onder zand zijn terechtgekomen. Sommige structuren liggen mogelijk wel (ten dele) boven het zand, maar zijn danig overgroeid dat ze niet teruggevonden werden. Op basis van de historische bronnen is echter met een relatief grote zekerheid geweten dat deze structuren tijdens de Tweede Wereldoorlog in het weerstandsnest *Waldersee* waren opgetrokken (100). Er zijn geen redenen om aan te nemen dat de constructies ondertussen door menselijk ingrijpen vernield zouden zijn. De fysische toestand van deze relictten anno 2019 is logischerwijze niet gekend (101).

- Nummer 2: open geschutbedding voor kanon op wielen, in de voorste lijn gelegen. Deze bedding was met een betonnen pad verbonden met de geschutkazemat type 612 (nummer 1). Deze bedding is goed zichtbaar op de oblique luchtfoto van 4 augustus 1945 en wordt met nummer 35 weergegeven op het plan *Position F*. De borstwering was met baksteen en beton opgetrokken.
- Nummer 4: Bunker van het type *VF 7a*, aangeduid met nummer 40 op het plan *Position F* en omschreven als een "*abri de bombardement en béton du type P.C.*" Dit is een type bunker bestaande uit twee toegangen aan beide uiteindes van één gang, waarop twee rechthoekige ruimtes uitmondten. Deze bunker ligt op 20 tot 30 m ten oosten van de geschutkazemat (nummer 1) (102). De toegangen tot de bunker tussen scherfmuren zijn goed te zien op de luchtfoto van 25 maart 1944. Het dak van de bunker, met afgeschuinde rand en ronde opening, is te zien op een foto uit vermoedelijk 1989. Rond deze bunker waren bakstenen loopgraven aangelegd. Op de hoek van de bunker was een gele "2" aangebracht.
- Nummer 14: *Tobruk* in het uiterst noordoostelijke hoek van het voormalige weerstandsnest, anno 2019 ter hoogte van de omheining rond het Koningin Elisabeth Instituut. Deze *Tobruk*, die noordelijk/noordwestelijk is gericht, is goed waarneembaar op de luchtfoto's van 8 juli 1952. De *Tobruk* wordt met nummer 44 aangeduid op het plan *Position F*.
- Nummer 15: *Tobruk* aan de oostelijke flank van het voormalige weerstandsnest, net binnen de omheining rond het Koningin Elisabeth Instituut. Deze *Tobruk*, die noordoostelijk is gericht, is goed waarneembaar op luchtfoto's van 8 juli 1952. De *Tobruk* wordt met nummer 41 weergegeven op het plan *Position F*.
- Nummer 18: Bunker van het type *VF 2a*, aangeduid met nummer 8 op het plan *Position F*. Deze bunker, waarvan de toegangen duidelijk te zien zijn op de luchtfoto van 25 maart 1944, lag achter de voorste verdedigingslijn, in de westelijke hoek van het voormalige weerstandsnest. Een aantal jaren terug is één toegang tot deze bunker vrij gegraven en kon het bunkertype vastgesteld worden (103). Ook bij deze constructie was aan de binnenzijde in zwarte kleur de letter "L" aangebracht.
- Nummer 19: Bunker met twee toegangen, achter de voorste verdedigingslijn gelegen, ten zuidoosten van mitrailleurpost *VF 3* (nummer 6). De bunker, aangeduid met nummer 20, wordt omschreven als een "*abri de bombardement en béton du type P.C.*" Vermoedelijk betreft het een bunkertype *VF 7a*. De twee toegangen tot de bunker zijn zichtbaar op de luchtfoto van 25 maart 1944.
- Nummer 20: Bunker met twee toegangen, achter de voorste verdedigingslijn, in het westelijke deel van het weerstandsnest. De bunker wordt op het plan *Position F* aangeduid met nummer 19 en wordt omschreven als "*abri de bombardement en béton du type P.C.*" Vermoedelijk betreft het een bunker van het type *VF 2a*. De twee toegangen tot de bunker zijn zichtbaar op de luchtfoto van 25 maart 1944.
- Nummer 21: Bunker met twee toegangen, achter de voorste verdedigingslijn, in het westelijke deel van het weerstandsnest. De bunker wordt op het plan *Position*

¹⁰⁰ Deze relictten komen ook aan bod in het historisch overzicht, onder hoofdstuk 1.2.5. De belangrijkste historische bronnen zijn de luchtfoto van 25 maart 1944 en het plan *Position F*.

¹⁰¹ In Bijlage 5.3. Documentatie, Illustraties 13 respectievelijk 14 worden de bunkers met twee toegangen respectievelijk de ronde beddingen afzonderlijk gesitueerd op de luchtfoto van 25 maart 1944. De twee *Tobruks* (nummer 14 en nummer 15) zijn goed zichtbaar op de luchtfoto van 8 juli 1952, zoals te zien in Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 12.

¹⁰² Voor het grondplan, zie Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 63. Zie illustraties 61 en 62 voor oudere foto's.

¹⁰³ Zie Bijlage 5.3. Documentatie, Illustraties 58-60.

F aangeduid met nummer 15 en wordt omschreven als een latrinebunker. De twee toegangen tot de bunker zijn zichtbaar op de luchtfoto van 25 maart 1944.

- Nummer 22: Bunker met twee toegangen, achter de voorste verdedigingslijn gelegen, vrij centraal in het voormalige weerstandsnest, ten noordoosten van de open bedding voor 5cm KwK (nummer 25). De bunker, aangeduid met nummer 28 en omschreven als "abri de bombardement en béton du type P.C. op het plan *Position F*, betreft wellicht een type VF 2a. De twee toegangen tot de bunker zijn zichtbaar op de luchtfoto van 25 maart 1944.
- Nummer 23: ronde stelling achter de voorste verdedigingslijn, vrij centraal in het weerstandsnest gelegen, net ten noordwesten van de open bedding voor 5cm KwK (nummer 25). Deze stelling is zichtbaar op de luchtfoto van 25 maart 1944 en wordt op het plan *Position F* aangeduid met het nummer 31 en met een cirkel met pijl in zuidoostelijke richting, dus ter verdediging van het landfront.
- Nummer 24: ronde stelling net achter de voorste verdedigingslijn gelegen, op een duintop net naast de mitrailleurpost type VF 3 nummer 5 en de symmetrische constructie nummer 59. De stelling is zichtbaar op de luchtfoto van 25 maart 1944 en wordt op het plan *Position F* met nummer 34 aangeduid en als een kleine bakstenen mitrailleurpost voor luchtafweer omschreven, die via een loopgraaf met de bakstenen schuilplaats nummer 37 verbonden was.
- Nummer 26: ronde stelling, achter de voorste verdedigingslijn gelegen, vrij centraal in het weerstandsnest, ten zuidwesten van de open bedding voor 5cm KwK (nummer 25). Deze open stelling, aangeduid met nummer 25 op het plan *Position F* en omschreven als een cilindervormige bakstenen post voor een dubbele mitrailleur voor luchtafweer, is duidelijk zichtbaar op de luchtfoto van 25 maart 1944 en de oblique luchtfoto van 4 augustus 1945. De stelling zou toegankelijk geweest zijn via een loopgraaf.
- Nummer 27: stelling in de frontlijn, nabij de meest westelijke hoek van het voormalige weerstandsnest. Deze stelling wordt op het plan *Position F* aangeduid met het nummer 1 en een cirkel en pijl in noordelijke richting. Ze wordt omschreven als bakstenen post voor een lichte mitrailleur, die toegankelijk was via een overdekte loopgraaf.
- Nummer 28: bedding voor een zoeklicht. Deze ronde stelling, op het plan *Position F* aangeduid met het nummer 7, zou uit betonblokken bestaan. De bedding is goed te zien op de luchtfoto van 25 maart 1944.
- Nummer 29: Bunker met twee toegangen, achter de voorste verdedigingslijn, vrij centraal gelegen in het weerstandsnest. Op het plan *Position F* wordt de bunker aangeduid met het nummer 23 en omschreven als een "abri de bombardement en béton du type P.C.", met een bakstenen aanbouw, die evenwel vernield was. Vermoedelijk betreft het een bunkertype VF 2a. De twee toegangen tot de bunker zijn zichtbaar op de luchtfoto van 25 maart 1944.
- Nummer 30: stelling net ten oosten van de open bedding nummer 28 en de betonnen loopgraaf (nummer 53). De stelling wordt op het plan *Position F* aangeduid met het nummer 10 en omschreven als een bakstenen bedding voor een klein stuk geschut op wielen, die toegankelijk was via een bakstenen helling. In 1945 was deze stelling echter vernield.
- Nummer 31: stelling in de frontlijn, ten westen van de mitrailleurpost type VF 3 nummer 6. Op het plan *Position F* wordt de stelling aangeduid met nummer 11 en omschreven als een bakstenen mitrailleurpost die via een loopgraaf bereikt kon worden.
- Nummer 32: ronde stelling in de frontlijn, tussen mitrailleurpost nummer 31 en mitrailleurpost type VF 3 nummer 6. Deze stelling wordt op het plan *Position F* aangeduid met het nummer 12 en omschreven als een kleine bakstenen bedding voor een kanon op wielen, met muurtjes van 40 x 25 cm.
- Nummer 33: stelling aan de zuidelijke grens van het weerstandsnest. Deze stelling, die moeilijk afleesbaar is vanaf de luchtfoto's, wordt op het plan *Position F* aangeduid met een cirkel met pijl, in zuidoostelijke richting, in functie van het

landfront dus. Volgens dit plan betreft het een bakstenen mitrailleurpost, aangeduid met nummer 16.

- Nummer 34: stelling aan de zuidelijke grens van het weerstandsnest. Deze stelling wordt op het plan *Position F* voorgesteld met een cirkel met pijl, in zuidoostelijke richting (richting landfront) en met het nummer 18. Volgens dit plan betreft dit een grote bakstenen mitrailleurpost.
- Nummer 35: stelling in de voorste lijn, nabij *Tobruk* nummer 11. De stelling wordt op het plan *Position F* aangeduid met nummer 22 en omschreven als een bakstenen mitrailleurpost, die echter vernield was.
- Nummer 36: constructie langs het pad, op bijna 50 m ten noorden van het wachtpostje. De constructie, aangeduid met nummer 24, betrof volgens het plan *Position F* een rechthoekige bakstenen constructie, die ten tijde van de inventarisatie vernield was. De constructie is zichtbaar op de luchtfoto van 25 maart 1944.
- Nummer 37: Bunker op 20 m ten zuiden van mitrailleurpost type *VF 3* (nummer 5) gelegen. Deze bunker wordt op het plan *Position F* aangeduid met het nummer 32 en omschreven als een bakstenen schuilplaats die ondergronds is aangelegd en toegankelijk is via een helling en loopgraaf. Op de luchtfoto van 22 september 1947 lijkt het alsof er aan de achterzijde van de bunker één recht stuk loopgraaf loopt, in plaats van de twee schuine toegangen tussen scherfmuren zoals bij vele andere bunkers het geval is.
- Nummer 39: aangeduid met nummer 27 op het plan *Position F* zou dit een bakstenen bedding voor een mortier zijn, met vier munitienissen. De ronde stelling vrij centraal in het weerstandsnest gelegen, is zichtbaar op de luchtfoto van 25 maart 1944.
- Nummer 40: stelling die op het plan *Position F* wordt aangeduid met nummer 37 en omschreven als een bakstenen mitrailleurpost. De stelling ligt net ten oosten van de geschutkazemat (nummer 1). Deze stelling was via bakstenen loopgraven bereikbaar.
- Nummer 41: Bunker met twee toegangen, ten noordoosten van de open bedding voor *5cm KwK* (nummer 25), zoals te zien op de luchtfoto van 25 maart 1944. Deze bunker wordt op het plan *Position F* aangeduid met het nummer 39 en omschreven als een latrinebunker.
- Nummer 42: stelling in de frontlijn, ter hoogte van de noordoostelijke hoek van de site, nabij het huidige Koningin Elisabeth Instituut. Deze stelling, die niet zo duidelijk is op de luchtfoto's, wordt op het plan *Position F* met het nummer 43 weergegeven. Het zou gaan om een kleine bakstenen stelling voor een lichte mortier.
- Nummer 43: ronde bedding, net achter de voorste lijn gelegen, in het westelijk deel van het weerstandsnest. De bedding is zichtbaar op het luchtfoto van 25 maart 1944 en wordt op het plan *Position F* weergegeven met een cirkel en het nummer 4. Volgens de legende betrof het een deels vernielde bakstenen bedding met een diameter van 6m en een borstwering van 60 x 50c m, bedoeld voor een stuk luchtafweergeschut. Deze bedding was via een bakstenen helling bereikbaar, die ook verbonden was met twee kleine bakstenen opslagplaatsen. Mogelijk worden hiermee de vlakbij gelegen bakstenen constructies bedoeld, die nog zichtbaar waren in 1991 (104). Deze bedding was verbonden met nummer 44, maar deze constructie wordt niet genoemd in de legende. Op de schuine luchtfoto van 4 augustus 1945 is te zien hoe nummer 44 op of net achter een duintop ligt. Er liep eveneens een loopgraaf of pad langs deze constructie. Ter hoogte van nummer 44 is de bovenste rand van een bakstenen muurtje van minimum 4,3m lengte zichtbaar.
- Nummer 61: rechthoekige structuur, vermoedelijk een *Tobruk*, zichtbaar op de luchtfoto's van 8 juli 1952 en de oblique luchtfoto van 4 augustus 1945. Deze wordt niet vermeld op het plan *Position F*.

¹⁰⁴ Informatie en foto van Pierre Nowak, 1 november 2019. Zie Bijlage 5.3. Documentatie, Illustratie 71.

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

- Nummer 62: vermoedelijk rechthoekige constructie net ten westen van de mitrailleurpost type VF 3 (nummer 5). Deze constructie, die niet is aangeduid op het plan *Position F*, is duidelijk waarneembaar op de luchtfoto van 25 maart 1944 en schuine luchtfoto van 4 augustus 1945. De stelling ligt op een iets lagere duin dan de VF 3.
- Nummer 64: toegang tot een overdekte loopgraaf of gang, zoals mooi te zien op de schuine luchtfoto van 4 augustus 1945.

Behalve de structuren die hierboven in de mate van het mogelijke geïdentificeerd zijn, zijn er onder het zand ongetwijfeld nog andere sporen van het weerstandsnest bewaard. Op de luchtfoto's lijken er in ieder geval nog structuren aanwezig, die niet worden geduid op het plan *Position F*. Dit kan gaan om ondergrondse loopgraven, paden, prikkeldraadversperringen, munitieputten, waterputten, andere bunkers of beddingen, structuren die dienden als accommodatie voor de manschappen, enzovoort. Ook munitie of gebruiksvoorwerpen kunnen nog onder het zand aanwezig zijn, evenals archeologische sporen die verwijzen naar de bevrijding van deze zone in september 1944.

Het is eigen aan bunkers (en andere bouwwerken) dat er in de ondergrond onder en rond de bunker constructieve elementen of militaire infrastructuur bewaard zijn die rechtstreeks verband houden met de bunker, zoals vloerplaten, waterafvoersystemen of bekabeling.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens meerdere plaatsbezoeken op 20 mei 2019, 5 en 6 augustus 2019 en 7 oktober 2019. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

De fysieke toestand van de erfgoedelementen is voor zover zichtbaar, telkens opgenomen bij de beschrijving van de erfgoedelementen.

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden

2.1.1. Historische waarde

Het *Widerstandsnest* of *WN Waldersee* heeft een grote historische waarde als Duits weerstandsnest voor de infanterie, dat tijdens de Tweede Wereldoorlog langs de Belgische kust was opgetrokken als onderdeel van de *Atlantikwall*.

De *Atlantikwall* was een imposante Duitse verdedigingsstelling langs de westelijke kusten van Europa, die tijdens de Tweede Wereldoorlog werd uitgebouwd met talrijke geschutstellingen, bunkers, loopgraven en andere structuren. Deze verdedigingswerken werden ingeplant in steunpunten van verschillende grootte, sterkte en samenstelling, al naargelang de strategische waarde die aan de plaats werd toegekend. Zowel de landmacht, de zeemacht als de luchtmacht bouwden hun eigen steunpunten uit. Een *Widerstandsnest* vormde het kleinste type infanteriesteunpunt in de *Atlantikwall*. De bezetters van een dergelijk weerstandsnest moesten in staat zijn om zich rondom rond te verdedigen aan de hand van lichte infanteriewapens. Deze *Widerstandsnester* werden vaak ingericht langs de *freie Küste* tussen zwaar verdedigde steunpunten in, zoals ten westen van *Stützpunktgruppe Ostende*. *WN Waldersee* werd opgetrokken in de Zeebermduinen nabij Groenendijk-Bad. Ten zuidwesten van het weerstandsnest was een mijnenveld aangelegd,

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

aan de andere zijde was de grotere batterij van *Groenendijk-Plage* ingericht. Wellicht werden er vanaf 1942 verdedigingswerken in *WN Waldersee* opgetrokken, in eerste instantie voor de verdediging van de kust tegen een vijandelijke invasie.

Andere beschermde sites, die als weerstandsnest werden aangeduid, zijn *WN Ludendorff*, gelegen in Brugge (Dudzele) en *WN Karthauserdünen* in Koksijde (Oostduinkerke). *WN Ludendorff* is op ongeveer zes kilometer van de kust gelegen en diende om de brug over het Afleidingskanaal van de Leie en het Leopoldkanaal te verdedigen. De beschermde site die als *WN Karthauserdünen* wordt benoemd, fungeerde als kustbatterij voor de landmacht (*HKB Groenendijk-Plage*).

Voor zover geweten, is langs de Belgische kust geen enkel ander *Widerstandsnest* zo integraal bewaard als *WN Waldersee*. Op dat vlak is de site zeldzaam te noemen. De geïdentificeerde verdedigingswerken op de site blijken bovendien heel typische infanteriewerken te zijn, waaronder loopgraven, geschutstellingen, mitrailleur- en observatieposten, stellingen voor luchtafweer en antitankgeschut, bunkers en accommodatie voor de manschappen. Hiermee kan de site als een representatief voorbeeld gezien worden van een infanterieweerstandsnest van de *Atlantikwall*.

Het weerstandsnest werd ingeplant in de duinen, ter hoogte van en net achter de overgang tussen duin en strand, zodat een verdediging van het strand mogelijk was. De duinen vormden hierbij een topografische context die specifieke mogelijkheden bood naar inplanting en camouflage toe: verdedigingswerken konden vrij gemakkelijk onder zand gebracht worden, schuilplaatsen konden tussen en achter hogere duinhellingen ingeplant worden, terwijl geschutbeddingen dan weer best op hogere duintoppen aangelegd werden. Vandaag is deze duinencontext mooi bewaard, zij het dat de constellatie aan duinen inmiddels gewijzigd is door stuivend zand.

De historische context scoort niet alleen in topografisch opzicht erg hoog. Aan de hand van de specifieke inplanting van de verdedigingswerken kan namelijk ook de militair-geografische logica van de site vastgesteld worden. Hiermee wordt de wijze bedoeld waarop de verdediging van het weerstandsnest was georganiseerd, ter verdediging van het kustfront en van het landfront.

Het meest iconische verdedigingswerk op de site, de geschutkazemat type 612, werd flankerend in de voorste duinstrook opgetrokken. Vanuit deze flankerende bunker kon de kust ten westen van Nieuwpoort onder vuur genomen worden met veldgeschut. In deze voorste duinstrook kunnen ook mitrailleurposten van het type *VF 3* teruggevonden worden, van waaruit rondom rond gevuurd kon worden. In functie van de verdediging van het kustfront tegen een geallieerde invasie waren er in eerste lijn veel open beddingen ingericht, ten behoeve van mitrailleurs, mortieren, geschut op wielen en wellicht ook voor een zoeklicht. Ook dieper in het weerstandsnest kunnen er verdedigingswerken teruggevonden worden, die gericht waren op het kustfront, zoals de open bedding voor een 5cm *KwK* antitankkanon. Andere open beddingen langs de zuidwestelijke, zuidelijke en zuidoostelijke zijde van het weerstandsnest waren dan weer gericht op het landfront. Verspreid over het weerstandsnest waren er wapens voor luchtafweer geïnstalleerd. Rondom het weerstandsnest waren ten slotte kleine mitrailleur- en observatieposten van het type *Tobruk* ingeplant, terwijl het weerstandsnest langs alle zijden werd omgeven met prikkeldraadversperringen.

Betonnen schuilplaatsen voor manschappen, commandoposten, latrines en munitieopslagplaatsen bevonden zich meer centraal in het weerstandsnest. Behalve een betonnen loopgraaf werden vele sporen van een bakstenen loopgraafstelsel in het voorste deel van het weerstandsnest teruggevonden. Andere bakstenen constructies dienden wellicht voor de accommodatie voor de manschappen of voor de opslag van munitie. Een wachthuisje was opgesteld langs een pad aan de achterzijde van het weerstandsnest, net binnen de afbakening van de prikkeldraadversperringen. Deze relicten vormen samen een bijzonder waardevol ensemble, dat inzicht verschaft in de opbouw van een *Widerstandsnest*. Via al dan niet overdekte loopgraven, paden en hellingen stond een deel van deze verdedigingswerken ook fysiek in relatie tot elkaar.

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

Net zoals elders langs de *Atlantikwall* werden ook in *WN Waldersee* heel wat *Regelbauten* opgetrokken. *Regelbauten* zijn standaardontwerpen voor bunkers of geschutbeddingen die op verschillende momenten werden ontwikkeld en gebruikt. Deze types zijn doorgaans gerelateerd aan een specifieke fase in de aanleg van de *Atlantikwall* en vertellen indirect meer over het verloop van de oorlog. Een groot deel van de geïdentificeerde structuren kan gelinkt worden aan specifieke bouwprogramma's en bunkerreeksen, zoals de 500-reeks in het kader van de *Westwall*, de *VF-reeks* in het kader van de *Neue Westwall* of het *Schartenbauprogramm* in het kader van de lancering van de *Atlantikwall*.

De *Westwall* was een Duitse verdedigingslinie met bunkers die vanaf 1938 werd aangelegd langs de westelijke grenzen van Duitsland. Het bunkertype 502, zoals terug te vinden in *WN Waldersee*, was bijvoorbeeld een *Regelbau* van de *Westwall*, dat in 1939 werd ontwikkeld. Dit bunkertype zou in november 1942 vervangen worden.

Op de site zijn er meerdere bunkertypes van de *VF-reeks* terug te vinden, waaronder de *VF 2a*, *VF 3* en *VF 7*. Deze bunkertypes werden in februari 1942 ontwikkeld in het kader van de *Neue Westwall*, waarmee Hitler de feitelijke aanzet gaf tot de uitbouw van de Duitse verdedigingsstelling langs de westelijke kusten van Europa. *VF* staat voor *verstärkt feldmäßig*, waarmee constructies met betonnen muren tussen één en twee meter dikte worden bedoeld. Het dak bij de constructies uit de *VF-reeks* rustte meestal op *Hoyerbalken*, geprefabriceerde balken uit spanbeton. Een ander massaal gebouwd type verdedigingswerk die in deze fase werd geïntroduceerd, is de *Tobruk*. Dit klein type mitrailleur- en observatiepost is minimum acht keer terug te vinden langs de randen van het weerstandsnest.

Omwille van schaarste aan kanonnen werd daar waar mogelijk geschut gerecupereerd en in specifieke constructietypes ondergebracht. De *Ringstand* voor een tankkoepel en de geschutbedding voor een 5cm antitankkanon, beiden terug te vinden op de site *Waldersee*, zijn hier mooie voorbeelden van.

De grote geschutkazemat van het type 612 is dan weer een typische geschutkazemat uit de 600-reeks, die in verschillende fasen werd uitgegeven naar aanleiding van de lancering van het eigenlijke *Atlantikwall*-programma in augustus 1942. Hitler hield toen meer en meer rekening met een geallieerde landing op de westelijke kusten van het Duitse Rijk. Het *Atlantikwall*-programma, dat de bouw van 15.000 bunkers beoogde, leidde tot immense bouwactiviteiten maar zou nooit volledig gerealiseerd worden. Het programma werd verlengd en onderverdeeld in vier afzonderlijke bouwprogramma's, elk met een eigen focus. De massale bouw van geschutkazematten van het type 612 kaderde in het zogenaamde *Schartenbauprogramm*, waarbij beoogd werd om alle tactisch belangrijke functies, waarmee dan vooral het geschut bedoeld werd, te beschermen vanuit de lucht. *Regelbau* 612 was een relatief eenvoudig type geschutkazemat dat maar liefst 740 keer zou opgetrokken worden langs de *Atlantikwall*.

De sterkte van de geschutkazemat type 612 staat in schril contrast met de bewaarde betonstenen voor een *Deckungsloch*. Dergelijke geprefabriceerde betonstenen werden vanaf 1944 per drie op elkaar geplaatst om een schuilplaats voor één man te vormen. Zeker naar het einde van de oorlog toe werden kleine, transporteerbare constructies massaal in de steunpunten ingeplant. Met de dunne betonnen wanden en een binnenruimte van nauwelijks 80 op 57 cm groot is het maar de vraag in hoeverre dergelijke verdedigingswerken effectief bescherming konden bieden.

WN Waldersee vormde één van de vele bunkersites langs de Belgische kust. De bouw van deze bunkersites had een aanzienlijke impact op het dagelijks leven van de lokale bevolking, wat een waardevol historisch aspect vormt. De zone waar de *Atlantikwall* werd opgetrokken, werd *Sperrgebiet* of verboden gebied voor de lokale bevolking. Nog meer dan elders in het binnenland werd de bevolking aan de kust onderworpen aan allerlei regels. Duitsers werden bijvoorbeeld verplicht ingekwartierd. Ook de lokale economie leed onder de *Atlantikwall*, omdat deze onder meer de doodsteek van de visserij of het toerisme betekende. Anderzijds konden vele lokale handelaars profiteren van de aanwezigheid van talrijke Duitse manschappen die de diverse steunpunten uitbouwden of bezetten.

De bunkers van de *Atlantikwall* dragen een beladen historiek met zich mee. Ze werden opgetrokken onder leiding van de *Organisation Todt*, die vaak opdrachten uitbesteedden

aan aannemers of onderaannemers, die op hun beurt heel wat mannen en vrouwen uit de regio 'vrijwillig' tewerkstelden. Anderen werden verplicht tewerkgesteld. Ten slotte waren er ook dwangarbeiders, zoals krijgsgevangenen, Joden of politieke gevangenen: zij kregen geen loon, leefden in gevangenschap en genoten geen enkele handelingsvrijheid. De vele bunkers van de *Atlantikwall* werden vaak opgetrokken in weinig benijdenswaardige omstandigheden.

Omwille van het strategisch belang van de kustlijn en de aanwezigheid van vele verdedigingswerken werd de kustzone dan ook vaak gebombardeerd door de geallieerden. Omgekeerd veroorzaakten de militaire bouwwerken veel leed aan de geallieerde troepen en vertraagden ze in aanzienlijke mate de bevrijding van onder meer het Belgische grondgebied. De kustbatterij van de landmacht *Groenendijk-Plage*, dat aan noordoostelijke zijde grensde aan *WN Waldersee*, werd in juni 1944 gebombardeerd. Tegelijk werd vanuit deze batterij in september 1944 hardnekkig verzet geboden tegen de Canadese bevrijdingstroepen. *WN Waldersee* werd begin september door de Duitse troepen verlaten, nadat enkele kanonnen doelbewust werden vernietigd, zodat de geallieerden er geen gebruik konden van maken. De schade aan de geschutsbunker type 612 is hier wellicht een getuige van. Mogelijk deelde de site in de klappen tijdens de bombardementen op de vlakbij gelegen batterij van *Groenendijk-Plage*.

Algemeen kan gesteld worden dat de site *Waldersee* een waardevolle materiële getuige vormt van de Tweede Wereldoorlog. Deze oorlog, een internationale gebeurtenis bij uitstek, vormde een cesuur in de mondiale geschiedenis. De oorlog had een enorme impact op het dagelijkse leven. De herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in het algemeen en aan de moeilijke dagelijkse leefomstandigheden onder de Duitse bezetter is vandaag nog steeds zeer levendig, terwijl de relatie van de bevolking tot de Duitse bezetter nog steeds een beladen maatschappelijk onderwerp kan vormen.

2.1.2. Archeologische waarde

Het landschap waarin het weerstandsnest werd aangelegd, betreft een dynamisch duinenlandschap. Anno 2020 is slechts een deel van het weerstandsnest bovengronds zichtbaar. Op basis van historische bronnen is er in grote lijnen geweten hoe de site met verdedigingswerken was opgebouwd en kan er geconcludeerd worden dat er heel wat verdedigingswerken onder stuvend zand terechtgekomen zijn. Behalve grotere verdedigingswerken zoals bunkers, geschutbeddingen of loopgraven herbergt de ondergrond ongetwijfeld ook nog talrijke sporen die teruggaan op de uitgebouwde verdediging en de bezetting van de site zoals prikkeldraadversperringen, communicatielijnen, elektriciteits- en watervoorzieningen, verblijfsaccommodatie en andere infrastructuur, menselijke resten, wapens, munitie, gebruiksvoorwerpen, enzovoort. Dit bodemarchief kan bijgevolg bijzonder waardevol zijn voor de kennis van de aanleg van de verdedigingswerken, de organisatie van de verdediging en de bezetting van dit weerstandsnest in oorlogstijd en van de geallieerde bevrijding van dit deel van de Belgische kust in 1944.

2.1.3. Architecturale waarde

Omwille van de immense schaal en de graad van efficiëntie werd de *Atlantikwall* opgebouwd aan de hand van zogenaamde *Regelbauten* of standaardontwerpen, waarbij alle benodigde bouwmaterialen en inrichtingselementen, maar ook het aantal benodigde manuren op voorhand waren berekend. In het *Widerstandsnest Waldersee* is een hele resem aan *Regelbauten* terug te vinden, elk met hun eigen kenmerken. Deze standaardontwerpen kunnen dus onderling grote verschillen vertonen naar bouwsterkte, gebruikte bouwmaterialen, indeling, kenmerken, functie, enzovoort. Andere structuren werden dan weer ad hoc gebouwd.

Veel bewaarde verdedigingswerken op de site zijn opgetrokken aan de hand van gegoten beton. Maar ook geprefabriceerde betonnen bouwelementen werden veelvuldig gebruikt. Bij de geschutkazemat type 612 en bij een loopgraaf werden bijvoorbeeld geprefabriceerde betonstenen gebruikt. Voor het dak van constructies uit de *VF-reeks* en van bakstenen constructies werden geprefabriceerde balken uit spanbeton gebruikt, *Hoyerbalken*

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

genoemd. Eén schuilplaatsje voor één persoon, aangeduid met *Deckungsloch*, bestond dan weer uit louter drie op elkaar geplaatste zeshoekige betonstenen met centraal een ellipsvormige opening. Het betonnen wachtpostje, dat langs het toegangspad aan de achterzijde van het weerstandsnest werd ingeplant, is een volledig geprefabriceerd type. Andere structuren in het weerstandsnest werden dan weer in baksteen opgetrokken, zoals beddingen, het merendeel van de teruggevonden loopgraven en gebouwtjes die wellicht als accommodatie voor de manschappen of als munitienisje bedoeld waren. Soms werden bouwmaterialen gecombineerd, zoals bij de mitrailleurposten van het type *VF 3*: deze zijn opgetrokken aan de hand van gegoten beton en geprefabriceerde *Hoyerbalken*, terwijl de schietopeningen aan de hand van baksteen werden gecreëerd.

Hoewel de *Regelbauten* in principe gestandaardiseerd werden opgetrokken, vertonen ze soms specifieke kenmerken in functie van hun concrete inplanting. De noordwestelijke zijmuur van de geschutkazemat type 612, dit is de muur die het meest aan de te verwachten vijandszijde werd blootgesteld, is bijvoorbeeld opmerkelijk sterker uitgebouwd dan de zijmuur aan zuidoostelijke zijde. Het veelvuldig gebruik van scherfmuren om de toegangen tot heel wat bunkers te beschermen, vormt hiervan een andere illustratie.

Net zoals in de bunker type 502 zijn er wellicht ook in andere, nu ondergrondse bunkers inrichtingselementen bewaard. Naast opschriften en inscripties verwijzen deze elementen naar de concrete bezetting van deze constructies en verhogen ze dus de authenticiteit.

Sommige structuren zijn heel zeldzaam en komen voor zover geweten nergens anders voor langs de Belgische kust. De eerder vermelde mitrailleurposten van het type *VF 3* bijvoorbeeld zijn voor zover gekend uniek voor de Belgische kust. Ook de *Ringstand* voor een tankkoepel zou nergens anders langs de Belgische kust voorkomen.

2.2. Motivering van het type bescherming

Het weerstandsnest *Waldersee* uit de Tweede Wereldoorlog in Koksijde (Oostduinkerke) wordt beschermd als monument.

Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een monument als volgt: "een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemeen belang wegens de erfgoedwaarde(n)."

De bunkers, geschutbeddingen, loopgraven en andere verdedigingsstructuren zijn onroerende goederen, opgetrokken door de mens die omwille van de erfgoedwaarden, erfgoedkenmerken en erfgoedelementen van algemeen belang zijn. Omwille van de aanwezige waardevolle bouwkundige elementen is een bescherming als monument het meest aangewezen. Een bescherming als monument biedt namelijk de beste garantie op het behoud van de hier beschreven erfgoedwaarden, erfgoedkenmerken en erfgoedelementen. Ook de talrijke ondergrondse sporen worden met deze bescherming gevat. Aangezien niet uitgesloten mag worden dat de duinen zich nog zullen verplaatsen, kan wat nu onder zand gelegen is, opnieuw vrij komen liggen, terwijl structuren die nu zichtbaar zijn, onder het zand kunnen verdwijnen. Om deze reden is een bescherming als monument te verkiezen boven een archeologische bescherming.

2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

In de afbakening zijn opgenomen: alle percelen in de duinen waarin delen van het weerstandsnest waren aangelegd, zijnde Koksijde, 5de afdeling / Oostduinkerke 1, sectie

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

A, percelen 1013, 1014, 1015, evenals de meest noordwestelijke strook van de duinen, die deel uitmaakt van het openbaar domein. Ten slotte wordt ook een deel van de percelen 1018 en 1019E meegenomen, met name het westelijk deel van de niet afgegraven duinen binnen het domein van het Koningin Elisabeth Instituut: dit westelijke deel behoorde namelijk ook tot het *Widerstandsnest*. Afgaande op de beschikbare historische bronnen bevinden zich daar nog twee *Tobruks*, restanten van de prikkeldraadversperring en mogelijk ook andere sporen onder het zand. Hier worden de duinen gevolgd tot aan de rand waar de duinen afgegraven zijn voor de aanleg van infrastructuur rond het instituut, tot voorbij de locatie van de meest noordoostelijke *Tobruk*.

2.4. Juridische toestand

2.4.1. Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat.

De site maakt deel uit van de niet-vastgestelde ankerplaats Duinen Ter Yde – Hannecartbos – Oostvoorduin (A30011), als landschappelijk geheel opgenomen in de wetenschappelijke inventaris van het onroerend erfgoed met ID 135134

2.4.2. Omgeving:

Het grootste deel van de zone ligt in natuurgebied. Een klein deel van het weerstandsnest ligt binnen de afbakening van het Koningin Elisabeth Instituut, dat op het Gewestplan ingekleurd staat als Gebied voor gemeenschapsvoorzieningen en openbare nutsvoorzieningen.

De meest noordelijke strook van het afgebakende weerstandsnest ligt volgens <https://www.ruimtelijkeordering.be/GRUPS> binnen de afbakening van het Gewestelijk Ruimtelijk Uitvoeringsplan "Natuur- en landbouwgebieden "Strand Middenkust-West" (definitief goedgekeurd op 24 april 2009, plancode 2.12_00274_00001). Via arcering in overdruk is het gebied aangeduid als een grote eenheid natuur.

Via dit RUP is het gebied als natuurgebied aangeduid. Recreatief medegebruik is een ondergeschikte functie. Alle werken, handelingen en wijzigingen die nodig of nuttig zijn voor de instandhouding, het herstel en de ontwikkeling van de natuur, het natuurlijk milieu en van de landschapswaarden zijn toegelaten (artikel 2.2), evenals voor de instandhouding van erfgoedelementen (artikel 2.3).

2.4.3. Natuur en Bos:

In de afgebakende zone geldt de Habitatrichtlijn "Duingebieden, inclusief IJzermondig en Zwin (BE2500001, ID 24; deelgebied ID BE2500001-12; object ID 217).

De afgebakende zone ligt volgens de biologische waarderingskaart in biologisch zeer waardevol gebied.

Volgens de Natura 2000 Habitatkaart kan de zone als volgt getypeerd worden:

- Noordelijke reep: embryonale wandelende duinen
- grootste zone: wandelende duinen op de strandwal met *Ammophila arenaria* (witte duinen)
- zuidelijke/zuidwestelijke strook stuk: Duinen met *Hippophae rhamnoides* / wandelende duinen op de strandwal met *Ammophila arenaria* (witte duinen) / Duinen met *Salix repens* ssp. *Argentea* (*Salicion arenaria*) / duingraslanden van kalkrijke milieus

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldensee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

- zuidoostelijk stuk: duingraslanden van kalkrijke milieus / wandelende duinen op de strandwal met *Ammophila arenaria* (witte duinen) / Duinen met *Salix repens* ssp. *Argentea* (*Salicion arenaria*) / Duinen met *Hippophae rhamnoides*

De afgebakende zone ligt in het Vlaamse Natuurreservaat Ter Yde, met als deelgebied de Zeebermduinen. De zone maakt deel uit van het Vlaams Ecologisch Netwerk (VEN) De Westkust. De zone is meer bepaald aangeduid als "Grote Eenheid Natuur".

De zone is ook binnen de Biologische waarderingskaart fauna als waardevol gemarkeerd.

In de zone geldt het soortenbeschermingsprogramma voor de Heivlinder (Zeebermduinen, 20/1/2017-20/1/2022: <https://www.natuurenbos.be/sbpheivlinder>).

De bescherming van het onroerend erfgoed respecteert het stand-still principe volgens Natura 2000, wat impliceert dat achteruitgang van natuur en milieu in deze gebieden tegengegaan wordt. Voor de SBZ worden specifieke natuurdoelen of instandhoudingsdoelstellingen (s-IHD) opgesteld, waarbij algemene maatregelen voorgesteld worden om de natuurwaarden van deze gebieden in stand te houden of te verbeteren. De concrete invulling van deze maatregelen (exacte locaties voor onder meer bosuitbreiding, soortenkeuze, beheervorm) moet wel eerst getoetst worden aan de erfgoedwaarden binnen het M/CHL,D/S, waarbij behoud en versterking van deze waarden voorop staan.

Voor het gebied stelde het Agentschap Natuur en Bos een beheerplan op, dat in april 2019 definitief werd goedgekeurd. Zie https://www.natuurenbos.be/sites/default/files/inserted-files/ontwerp_beheerplan_flandre20170320def.pdf, geraadpleegd op 16 december 2019.

De voorgestelde afbakening valt onder het projectgebied Zeereep / Zeebermduinen / Zeeberm. De noordelijke strook valt onder het eigendom van het Agentschap voor Maritieme Dienstverlening en Kust, maar onder beheer van het Agentschap Natuur en Bos. De Zeebermduinen worden expliciet in het beheerplan aangehaald:

- p. 34 2120: enkele jaren geleden zijn natuurtechnische maatregelen genomen om het spontane verstuiwingsproces te herstellen. De stuifduinen hebben zich deels hersteld na deze ingrepen. Ook op andere plaatsen in de Zeebermduinen en in Ter Yde s.s. komen nog (op natuurlijke wijze ontstane) vrij fraaie stuifkuilen en stuifvlakten voor. Puin vormt een obstakel voor de zandverstuiving in de Zeebermduinen en Ter Yde s.s.
- p. 35 hoewel de Zeebermduinen geen vogelrichtlijngebied zijn, wordt de Kuifleeuwerik aangehaald.
- P. 44 Vrij natuurlijke overgang van duinen naar Noordzeestrand ter hoogte van de Zeebermduinen
- p. 68 Ter hoogte van de Zeebermduinen werd een zone recreatieluw gemaakt. Het resultaat is verbluffend: naast de habitats "1210 Eenjarige vloedmerkvegetaties" (bovenste foto) en "2110 Embryonale wandelende duinen" is ook het verdere successiestadium naar type 2120 (Helmduinen) (onderste foto, achtergrond) er over aanzienlijke oppervlakte mooi ontwikkeld (foto E. Cosyns, 13 september 2016).
- p. 167: In de Zeebermduinen vonden we enkele typische vogels terug uit het Helmduin zoals Kuifleeuwerik en Graspieper. Daarnaast waren er ook enkele territoria van de Roodborsttapuit die open struweel afgewisseld met grasland verkiest. De overige soorten die hier aangetroffen werden, zijn typische struweelsoorten zoals Braamsluiper en Kneu (Provoost et al. 2010)
- p. 171 controle 9 potentiële overwinteringsplaatsen voor vleermuizen in Zeebermduinen (februari 2013), maar geen vleermuizen aangetroffen.
- p. 237: Verstuiwing is één van de meest wezenlijke en karakteristieke eigenschappen van een duinlandschap (De Raeve, 1991). Het merendeel van de regeneratie en nieuwvorming van landschapscomponenten verloopt obligaat via verstuiwing tot op het grondwater. Het Ter Yde-duinencomplex, staat bekend als

een uiterst dynamisch systeem, waarvan het complex Plaatsduinen-Ter Yde-Karthuizerduinen-Zeebermduinen actueel nog steeds de grootste oppervlakte aan stuivend zand bevat. Maar het areaal stuifzand slinkt nog steeds verder. De dynamiek van deze paraboolduinen zorgt immers voor het ontstaan en voortbestaan van jonge vochtige deflatiekuilen, met de daaraan gebonden (zeer) zeldzame flora- en fauna-elementen. Het beheer zal er dus op gericht moeten zijn om zowel de grootschalige paraboolduinen als de kleinere verstuingen (zeereepduinen, duinruggen, kleinere secundaire verstuingen in de kopjesduinen) binnen het gebied zoveel mogelijk te behouden. Het beoogde landschapsbeeld biedt tevens perspectieven voor integratie en behoud van het cultuurhistorische patrimonium (relicten van percelering en duinakkertjes met omgevende houtwalletjes, echter met een eerder beperkte ecologische waarde, integratie van het aanwezige oorlogserfgoed: bunker site Waldersee (Zeebermduinen), telegrafiepост Hannecartbos,...). Het Ter Yde duinencomplex werd immers tot begin deze eeuw vrij ingrijpend door de mens gebruikt en heeft derhalve een aanzienlijke cultuurhistorische waarde.

- p. 238: Natuurstreefbeelden: Eu-habitats en soorten
 - A. Van het open-half-open duinlandschap
 - Embryonale wandelende duinen (Eu-habitat-2110), op de strand-duin overgang (Zeebermduinen);
 - Wandelende duinen op de strandwal met *Ammophila arenaria* (Witte duinen, Euhabitat-2120): Er wordt gestreefd om deze zogenaamde "Witte duinen" te behouden binnen de dynamische zeereep van de Zeebermduinen en in het dynamische loop- en paraboolduinmilieu van de Ter Yde-Karthuizerduinen. Ook meer landinwaarts worden zones zo lang als mogelijk op natuurlijke wijze aan de stuif gehouden (Plaatsduinen). Behalve het fenomeen zelf wordt het habitat hoog gewaardeerd als leefgebied voor o.a. Kuifleeuwerik, Heivlinder, Rugstreppad, Blauwvleugelsprinkhaan...
- p. 255 Natuurlijke strand-duinovergang realiseren (tussen vloedmerk en embryonale duinen)
- p. 278 Beheermaatregelen voor het Vlaams Natuurreservaat Ter Yde s.l.
 - o Eenmalige maatregelen
 - Bestendigen van de ontoegankelijke zone in de omgeving van de verstuivende zeereepduinen in de Zeebermduinen o.a. ten behoeve van het consolideren en verdere ontwikkeling van een natuurlijke strand-duinovergangszone inclusief embryonale duinen en het garanderen van rust voor de ermee verbonden habitatspecifieke broedvogels (Strandplevier, Kuifleeuwerik,...);
- p. 279 Verwijderen van invasieve exoten, kappen van populieren, abelen en esdoorns
 - o In dit duincomplex willen we vooral, waar nodig geacht, exoten verwijderen (horizontale beheermaatregel) en lokaal bomen kappen met het oog op het realiseren van het nagestreefde open tot half-open landschap en of als herstel van het beoogde habitatherstel. • Fasering en frequentie. Er zijn eerder al dergelijke maatregelen genomen in Ter Yde, Hannecart(bos), Zeebermduinen.
- p. 287 natuurlijke strand-duinovergang realiseren: Bij de Zeebermduinen bestaat de mogelijkheid om een waardevolle overgang te consolideren. Volgens Speybroeck et al. (2005) blijft er door het te frequent ruimen van de aanspoelzone te weinig ruimte over voor een natuurlijke, terrestrische strandfauna. Ook vloedmerkplanten en embryonale duinen krijgen daardoor weinig kansen om zich te vestigen. De vertering van het vloedmerk gebeurt door een specifieke invertebratengemeenschap, die op zich bijdraagt aan het voedselweb van dit ecosysteem.
 - o Beschrijving maatregel: Voor het herstel en de vestiging van de specifieke plantengroei en ongewervelde faunagemeenschap van het vloedmerk en het laten ontstaan van embryonale duinen, is het noodzakelijk om de relevante

strandgedeelten tussen de springtijvloedlijn en de duinvoet van reiniging en egaliseren te vrijwaren. Het is nodig om af en toe ongewenst afval (plastics e.d.m.) manueel te verwijderen zonder hierbij de embryonale duinstructuren te beschadigen. • Locatie: strand-zeereep overgang Zeebermduinen

- p. 305: vleermuizen - Beschermd en goed ingerichte bunkers aan de kust kunnen dus wel degelijk hun belang hebben. Momenteel zijn de meeste echter nog oninteressant voor vleermuizen, waardoor ze niet gebruikt worden.

Het lijkt aangewezen in elk gebied 1 of 2 objecten - indien geschikte objecten aanwezig zijn - in te richten als overwinteringsplaats voor vleermuizen.

Zeebermduinen: Veel objecten zijn verworpen tot ruïnes. Enkele objecten lijken geschikt. Hoewel gelegen in open duinen en vlak aan de kust zouden ze toch van belang kunnen zijn tijdens de migratie of voor overwintering (zie ligging Raversyde). Fig. 6.7.2. Vleermuizenobjecten in de Zeebermduinen : bunkers nummer 17 en 45 (nummering cf. beschermingsdossier) zijn gemarkeerd als in te richten.

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het ministerieel besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen.

Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het ministerieel besluit.

Deze bepalingen zijn op maat van de bescherming. Hieronder worden deze toegelicht zodat duidelijk is wat ermee wordt bedoeld.

De bescherming als monument van het weerstandsnest *Waldersee* beoogt in eerste instantie het **behoud in situ** van de aanwezige bovengrondse en ondergrondse verdedigingswerken, structuren en artefacten, die getuigen van de aanleg, opbouw, bezetting en bevrijding van het weerstandsnest. Hierbij is het wenselijk dat elke ingreep de beschermd erfgoedwaarden, erfgoedkenmerken en erfgoedelementen respecteert en ondersteunt. Hierbij wordt een geïntegreerde en duurzame aanpak beoogd, waarbij de impact van de ingrepen op het geheel wordt afgewogen en waarbij de draagkracht van de site niet wordt overschreden.

De erfgoedelementen van *WN Waldersee* maken deel uit van een open, dynamisch duinenlandschap waar nog steeds een **natuurlijk verstuivingsproces** mogelijk is. Deze natuurlijke dynamiek van de duinen moet ook in de toekomst ongehinderd zijn gang kunnen gaan. Dit betekent dat constructies onder het zand kunnen verdwijnen. Er hoeft niet ingegrepen te worden bij dergelijke verzanding, constructies hoeven niet terug vrij gegraven te worden.

Het is wenselijk om de natuurwaarden en erfgoedwaarden van de site zoveel als mogelijk met elkaar te verzoenen. Door de ligging in een open duinenlandschap, waar de weerselementen vrij spel hebben, zijn veel verdedigingswerken verweerd doorheen de jaren. Natuurlijke verweering, dus verval dat niet het gevolg is van een menselijk ingrepen,

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

wordt ook in de toekomst toegestaan. Er wordt slechts een **minimale instandhouding** verwacht.

De bescherming beoogt **geen verregaande consolidatie- of restauratiemaatregelen**. Indien er gekozen wordt om één of enkele constructies te consolideren of restaureren, dan kan dit niettemin toegestaan worden. Uiteraard dient er bij dergelijke werken voldoende rekening gehouden te worden met de erfgoedwaarden en met de draagkracht van de site.

Door zandverstuiving kunnen constructies **verzakken**. Dit is anno 2020 bijvoorbeeld het geval bij de mitrailleurpost type VF3 (**nummer 6**), de *Ringstand voor tankkoepel* (**nummer 16**) of enkele *Tobruks* (waaronder **nummer 8** en **nummer 12**). Zolang de scheefgezakte toestand van deze constructies geen gevaar vormt voor de veiligheid of leidt tot het uiteenvallen van de constructie, hoeven deze constructies niet recht geplaatst te worden of hoeven er geen andere maatregelen genomen te worden. Er kunnen maatregelen getroffen worden om de desbetreffende constructies te stabiliseren of om het (verder) uiteenvallen van de constructies te vermijden.

Het is aangewezen om op regelmatige tijdstippen het erfgoed op de site te **monitoren** en nieuw vrijgekomen relictten met archeologische methoden te registeren. Hierbij kan gewezen worden op artikel 5.1.4. van het Onroerenderfgoeddecreet, waarin archeologische toevalsvondsten aan bod komen: een toevalsvondst dient binnen de drie dagen aan het Agentschap Onroerend Erfgoed gemeld te worden. Op kosten van het agentschap kan de toevalsvondst vervolgens worden onderzocht en geregistreerd. Aan de hand van deze nieuwe vondsten kan zodoende kenniswinst gegenereerd worden inzake de aanleg en het gebruik van de site, alvorens de nieuwe vondsten eventueel gaandeweg degraderen door de klimatologische omstandigheden. Het is ook wenselijk om de eventuele degradatie van het erfgoed op regelmatige tijdstippen te monitoren.

De Code van Goede Praktijk stelt dat indien iemand aan de slag wil met een metaaldetector, deze persoon erkend moet zijn als **metaaldetectorist**. Bovendien moet deze persoon de toelating vragen aan de eigenaar. Gezien het risico op aanwezigheid van munitie onder het zand, kan de eigenaar of beheerder van de site best een verbod op metaaldetectie uitvaardigen. Dit verbod op metaaldetectie kan op het terrein kenbaar gemaakt worden, zoals bijvoorbeeld ook in het Mastenbos (Kapellen) is gebeurd aan de hand van een specifiek pictogram. Metaaldetectie in het kader van specifieke wetenschappelijke of beheersgerichte doelstellingen kan mogelijk blijven na het verkrijgen van een toelating. Het is aan te bevelen om dergelijke toelating enkel te verlenen aan metaaldetectoristen met een expertise in oorlogssites.

De voorbije jaren is de aangroei van struwelen in de Zeebermduinen fel toegenomen, waardoor heel wat bovengronds gelegen oorlogsconstructies en -structuren overgroeid zijn. Deze **spontane struweelvorming** kan nefast zijn voor de bakstenen en betonnen structuren: de wortels kunnen bijvoorbeeld een versnelde aftakeling van het metselwerk of beton in de hand werken. Omwille van de kwetsbaarheid van de relictten, maar in tweede instantie ook omwille van de leesbaarheid van de site is het aanbevolen om ter hoogte van de constructies die bovengronds liggen, de struweelvorming lokaal terug te dringen. Hierbij is een omzichtige manuele verwijdering van struweelsoorten (en andere spontane opslag) aangewezen. Aangezien éénjarige zaailingen het gemakkelijkst te verwijderen zijn, is een jaarlijkse verwijdering van de struweelopslag wenselijk.

Indien van toepassing kunnen de erfgoedwaarden en de leesbaarheid van de verdedigingswerken versterkt worden door het **verwijderen van niet-oorspronkelijke materialen**, rommel, schroot en bouwafval op, tegen en in de bakstenen en betonnen posten en structuren. Ook niet-oorspronkelijke opschriften, schilderingen of graffiti kunnen best verwijderd worden.

Omwille van de kwetsbaarheid van de relictten, de draagkracht van de site en uit veiligheidsoverwegingen kan de **betreding** van de site beperkt gehouden worden of kan

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

het publiek geleid worden. Omwille van veiligheid kunnen er maatregelen getroffen worden tot het afsluiten van de bunkers en andere verdedigingswerken.

Het duiden van de geschiedenis en opbouw van het weerstandsnest draagt bij tot een grotere waardering van het oorlogserfgoed en een draagvlak voor de bescherming en instandhouding van de site. De inrichting van een uitkijkplatform over de site en/of het plaatsen van andere **informatiedragers** kan toegestaan worden. Deze dienen een gepast ontwerp te hebben en op een doordachte locatie geplaatst te worden. Zoals aangegeven in het beheerplan van het Agentschap Natuur en Bos, definitief goedgekeurd in april 2019, is er de wens om een aantal bunkers in te richten tot **vleermuizenschuilplaatsen**. Bij een dergelijke herbestemming als vleermuizenschuilplaatsen worden natuurwaarden en erfgoedwaarden met elkaar verzoend als deze inrichting gebeurt met respect voor de erfgoedwaarden, -kenmerken en -elementen. Volgens het beheerplan van het Agentschap Natuur en Bos zouden hiervoor de bunkers met nummer 17 en 45 (zoals genummerd in dit beschermingsdossier) in aanmerking kunnen komen.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden ervan aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechtouder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen, meer bepaald:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme en ten gevolge van menselijke ingrepen;
- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen. Er moeten geen onderhoudswerken uitgevoerd worden om natuurlijk verval door weer en wind tegen te gaan;
- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een omgevingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is, vraagt de vergunningverlenende overheid advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be.

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

Omwille van het kwetsbare erfgoed kan de inzet van zware materialen die door hun gewicht of omvang diepe sporen op het terrein kunnen achterlaten, het best vermeden worden in de buurt van waar er erfgoedelementen aanwezig zijn of te verwachten vallen. Bijgevolg dient voor de inzet van zware materialen op de site toelating gevraagd te worden.

4. BRONNEN

Geraadpleegde archieven:

- Brussel, Koninklijk Legermuseum, Fonds 67, doos 14; Fonds militaire luchtfoto's WOI; Fonds militaire stafkaarten.
- Brussel, Vlaamse overheid, departement Mobiliteit en Openbare Werken, Afdeling Algemene Technische Ondersteuning, doos 88, doos 193.
- Edingburgh, National Collection of Aerial Photography.
- Oostende, Archief Raversyde, digitaal archief; Fonds militaire stafkaarten; Archiefdozen Atlantikwall, AW R13, AW R20, doos Atlantikwall 1940-1944. Afbreken bunkers MOW.
- College Park Maryland, The U.S. National Archives and Records Administration (NARA), RG 373.

Onuitgegeven documenten:

- DECOODT H. 2010: *Het domein Raversijde met oorlogsrestanten van de Batterij Aachen, Stützpunkt Bensberg en Batterij Saltzwedel-neu (Stützpunkt Tirpitz) en koninklijk erfgoed*. Onuitgegeven inhoudelijk dossier, horend bij het beschermingsdossier.
- DECOODT H. 2016: *Criterionota. Bunkers uit de Eerste Wereldoorlog in het Duitse hinterland*. Onuitgegeven document, als bijlage 5.4. toegevoegd bij beschermingsdossiers.
- DECOODT H. 2018: *Criterionota. Bunkers van de 'Hollandstellung' (Eerste Wereldoorlog)*. Onuitgegeven document, als bijlage 5.4. toegevoegd bij beschermingsdossiers.
- DECOODT H. 2019: *Criterionota. Bunkers van de Stellung Antwerpen en de Turnhoutkanalstellung (Eerste Wereldoorlog)*. Onuitgegeven document, als bijlage 5.4. toegevoegd bij beschermingsdossiers.

GIS-lagen:

- Topografische kaart van het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw, 1950-1970, 1/5.000, digitaal ter beschikking gesteld door het Agentschap Informatie Vlaanderen.
- Digitaal hoogtemodel Vlaanderen II, DTM raster 1m, ingewonnen over de periode 2013-2015, digitaal ter beschikking gesteld door het Agentschap voor Geografische Informatie Vlaanderen.

Geraadpleegde literatuur:

- AMEEUW J. e.a. s.d. [2004]: *Koksijde – Sint-Idesbald – Oostduinkerke – Wulpen. Herinneringen aan 60 jaar bevrijding wereldoorlog '40-'44, 90 jaar begin wereldoorlog '14-'18*, Koksijde.
- DE MEYER M. 2013: *Beton in de duinen: de Duitse kustverdediging tijdens de Eerste Wereldoorlog*, in *Themanummer De Grote Oorlog en de zee. De Grote Rede Informatieblad van het Vlaams Instituut voor de zee*, nr. 36, p. 33-38.
- FRANCAERT P. 1988: *La Côte Belge 1940/1944. Le mur de l'Atlantique*. Tome 1, Ganshoren.
- HOUTERMAN J.N. & SAKKERS H. 1990: *Bijlagen bij Atlantikwall in Zeeland en Vlaanderen gedurende opbouw en strijd, 1942-1944*, Middelburg.

Beschermingsdossier: Het weerstandsnest 'Waldersee' uit de Tweede Wereldoorlog, monument

- PHILIPPART F., PEETERS D. & VAN GEETRUYEN A. 2004: *De Atlantikwall. Van Willemstad tot de Somme. Een gids langs de Duitse verdedigingslinie van de Tweede Wereldoorlog*, Tielt.
- PHILIPPART F. 2014: *Atlantikwall: bunkers van de Tweede Wereldoorlog in België*, Gent.
- PLYSER J.-M. 1995: *Kustvolk in de vuurlijn. 1. De Vluchtschans, 1939-1940*, Middelkerke.
- PLYSER J.-M. 2003: *Kustvolk in de vuurlijn. 3. De Atlantik Wall, 1942-1944*, Middelkerke.
- ROLF R. 1998: *Der Atlantikwall. Die Bauten der deutschen Küstenbefestigungen 1940-1945*, Osnabrück.
- ROLF R. 2008: *Atlantikwall-Typenheft. Atlantic Wall Typology. Typologie du Mur de l'Atlantique*, Middelburg.
- ROLF R. 2014: *Atlantikwall. Batteries and bunkers*, Middelburg.
- SAKKERS H. & HOUTERMAN J.N. 1991: *Atlantikwall in Zeeland en Vlaanderen gedurende opbouw en strijd 1942 - 1944*, Middelburg.

Internetbronnen:

- S.N. s.d.: *Wn Waldersee (Ost-W 028)* [online], <http://users.telenet.be/Atlantikwall-15tharmy/Waldersee.htm> (geraadpleegd op 22 oktober 2019).
- S.N. s.d.: *Verstärkt feldmässige Bauten im Bereich AOK 15* [online], <http://users.telenet.be/Atlantikwall-15tharmy/VfBautenAOK15.htm> (geraadpleegd op 22 oktober 2019).
- S.N. s.d.: *Historiek* [online], <https://www.kei.be/nl/Visie-beleid/Historiek> (geraadpleegd op 22 oktober 2019).
- S.N. 2009: *Oostduinkerke – WN Waldersee and WN Karthäuser Düne* [online], <http://atlantikwall.tk/> (geraadpleegd op 18/9/2019).
- S.N. 2019: *Boxeraufstand* [online], <https://de.wikipedia.org/wiki/Boxeraufstand#Boxerprotokoll> (geraadpleegd op 22 oktober 2019).
- S.N. s.d.: *Unknown Ringstand* [online], <https://forum.axishistory.com/viewtopic.php?f=70&t=97313&p=1931830&hilit=waldersee#p1931830> (geraadpleegd op 23/9/2019).
- AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2019: *Duitse geschutskazemat van de Tweede Wereldoorlog* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/77903> (geraadpleegd op 11/12/2019).
- DECOODT H. 2009: *Domein Raversijde met Memoriaal Prins Karel en Atlantikwall* [online], <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/56603> (geraadpleegd op 27/8/2019).
- INSPEKTEUR DER LANDESBEFESTIGUNG BEIM OBERBEFEHLSHABER WEST, 11/3/1942: *Typenheft für die Erkundung der verstärkt feldmäßigen Ausbaues in Beton, 11/3/1942* [online], <http://users.telenet.be/Atlantikwall-15tharmy/VfBautenAOK15.htm> (geraadpleegd op 3/10/2019).
- KOK R.S. & WARMERDAM N.W.T. 2014: *Archeologie van de Atlantikwall. Een inventarisatie van zachte resten in de Freie Küste Katwijk-Scheveningen, provincie Zuid-Holland. Deel 1: Onderzoek (RAAP-Rapport 2925 – deel 1)* [online], https://www.raap.nl/pages/downloads/RA2925_ZHAW_deel1_herzien_kl.pdf, (geraadpleegd op 30/9/2019).
- PIERROT 2015: *Unknown Ringstand* [online], <https://forum.axishistory.com/viewtopic.php?f=70&t=97313&p=1931830&hilit=waldersee#p1931830> (geraadpleegd op 23/9/2019).
- PLYSER J.-M. s.d.: *De ontmaskering van een complot. Het 'drama' Irma Laplasse* [online], <http://www.vuurwacht.be/drama-laplasse/> (geraadpleegd op 22 oktober 2019).
- STICHTING ALKMAAR 40-45, s.d.: *Deckungsloch* [online], <https://www.bunker-alkmaar.nl/deckungsloch1> (geraadpleegd op 5 oktober 2019).
- <https://westhoekverbeeldt.be>

Ontvangen informatie:

- Informatie en illustraties, bezorgd door Pierre Nowak op 12 september 2019, 29 september 2019, 16 oktober 2019, 23 oktober 2019, 8 maart 2020, 10 maart 2020.
- Informatie mondeling meegedeeld door Dirk Jonckheere, diensthoofd technische dienst, Koningin Elisabeth Instituut, 13 november 2019.

5. OVERZICHT GEHANTEERDE BEGRIPPEN & AFKORTINGEN

- *15. Armee*: het 15de Duitse leger stond opgesteld tussen de monding van de Seine tot aan de Westerschelde, en vanaf augustus 1942 tot aan Walcheren.
- *Atlantikwall*: Deze term verwijst in eerste instantie naar een bouwprogramma van bunkers die door Hitler in augustus 1942 werd gelanceerd. Dit programma voorzag specifiek in de bouw van 15.000 bunkers langs de kusten van Nederland, België en Frankrijk, hoofdzakelijk ten behoeve van het leger. Vanaf begin 1943 werd de term "*Atlantikwall*" door de Duitse propaganda gebruikt om te verwijzen naar de totale verdediging die was opgetrokken langs de kusten van Noorwegen, Denemarken, de Duitse eilanden in de Noordzee, Nederland, België en Frankrijk. Niet enkel de bunkers van het leger, maar ook die van de *Kriegsmarine* en *Luftwaffe* vallen onder deze brede definitie.
- *HKB: Heeresküstenbatterie* of kustbatterij van het leger.
- *Hoyerbalken*: geprefabriceerde balken uit spanbeton. Deze werden in 1942 gebruikt voor het dak van constructies uit de VF-reeks.
- *Kazemat*: verdedigingswerk waarin geschut wordt opgesteld.
- *KwK: Kampfwagenkanone*. Dit betreft een kanon dat oorspronkelijk bedoeld was voor een tank. De 5cm kanonnen voor het type *Panzer III* werden vanaf 1942 massaal langs de *Atlantikwall* geplaatst, in een hiertoe speciaal ontworpen type open bedding of in een *Regelbau 667*.
- *Neue Westwall*: term gebruikt voor het bouwprogramma van bunkers, dat eind december 1941 werd gelanceerd. In dit programma werd de bouw van permanente verdedigingswerken langs de bezette kusten langs de Noordelijke IJzee, Noordzee en Atlantische Oceaan voorzien, die in steunpunten dienden aangelegd te worden.
- *Oberbefehlshaber West*: bevelhebber van de kustverdediging van bezet Frankrijk, België en Nederland. In maart 1942 omvatte het commando van de *Oberbefehlshaber West* drie legers, waaronder het *15. Armee*.
- *Plan Position F*: hiermee wordt verwezen naar een eerder schematisch plan van de diverse verdedigingswerken op het *WN Waldersee* dat na de oorlog door het Belgisch leger is opgemaakt. Elk type verdedigingswerk heeft op dit plan een eigen symbool. Er zijn verschillende versies van dit plan teruggevonden.
- *Schartenbauprogramm*: bouwprogramma van bunkers, dat vanaf eind 1943 gelanceerd werd. In dit programma werd de prioriteit gelegd op een bijkomende betonnen bescherming van alle tactisch belangrijke functies. Hiermee werd vooral de bescherming van geschut bedoeld, dat tot dan toe in open beddingen opgesteld stond.
- *St.: Ständiger Ausbau*. Hiermee worden permanente constructies uit gewapend beton aangeduid. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen bouwsterkte A met buitenmuren en dak van 3,5m dikte en bouwsterkte B met buitenmuren en dak van 2m dikte.
- *Scherfmuur*: muur ter bescherming van een opening van een bunker tegen zijdelings vuur, zoals een schietopening of toegang.
- *Stp.: Stutzpunkt* of steunpunt. Dit begrip werd reeds gehanteerd bij de *Neue Westwall*, om grotere steunpunten bij havens of andere strategisch belangrijke plaatsen aan te duiden. Vanaf september 1942 werd de term gehanteerd voor steunpunten die meerdere weerstandsnesten omvatten.
- *Tobruk*: klein type mitrailleur- en observatiepost, gelanceerd tijdens het bouwprogramma van de *Neue Westwall*. Het betreft een in oorsprong Italiaanse uitvinding, die door Duitse ingenieurs verder ontwikkeld werd. Het meest

voorkomende type was *Bauform 58c*, met een octogonale opening bovenaan. Er werden ook varianten ontwikkeld voor vlammenwerpers, mortieren, luchtafweer, veldkanonnen, observatieposten en seinposten.

- Toenmalige duinvoet: hiermee wordt de overgang tussen duin en strand bedoeld, die door prikkeldraadversperringen wordt gemarkeerd op de luchtfoto van 25 maart 1944. Deze lijn wordt als referentie genomen voor de geografische situering van de diverse relicten.
- *VF: Verstärkt felldmäßig*. Deze term handelt over de sterkte van de constructie en wordt gebruikt om te verwijzen naar semipermanente constructies uit baksteen of beton, met muren en dak die tussen de 30 en 150cm dik zijn. Andere bronnen spreken van een dikte van muren en dak tussen de 80 en 100cm. Met de VF-reeks wordt naar een specifiek bouwprogramma uit februari 1942 verwezen, waarbij dunwandige constructies werden opgetrokken.
- *WN: Widerstandsnest* of weerstandsnest. Deze term werd vanaf september 1942 gebruikt voor het kleinste type infanteriesteunpunt. De *Atlantikwall* bestond namelijk uit een aaneenschakeling van steunpunten van diverse grootte en samenstelling.

6. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

6.1. Omgevingsplan

6.2. Fotobijlage

De fotoregistratie van de fysieke toestand, gevoegd als bijlage bij het ministerieel besluit, bevat alle relevante foto's voor dit dossier. Er is geen afzonderlijke fotobijlage bij het dossier gevoegd.

6.3. Documentatie

De documentatie bij het inhoudelijk beschermingsdossier bevat bijkomend materiaal zoals kaarten, postkaarten, archiefphoto's, bouwplannen, kadastralmutaties, hoogtemodellen, e.d. dat het dossier verder onderbouwt of illustreert.

6.4. Criterionota